శ్రీరస్తు.

శ్రీమహాభారతవిమర్శనము.

(ఉద్యోగ పర్వము)

గ్రంథకర్త

బ్రహ్మశ్రీ - పార్నంది రామశాస్త్రులుగారు.

వేదం అండు కంపెనీవారిచే

ముద్రింపఁబడెను

1916

మదరాసు.

[illegible]] [[illegible] 0-8-0.

INTRODUCTION.

In my college days I spent many useful hours with the learned author of this book in the study of Sanskrit and Telugu Classics and in introducing his work to the Telugu public, I feel I am discharging a duty Sacred to the Hindu mind.

The line of criticism taken by the learned Pandit in this book is rare in recent Telugu Literature and the style of Composition is detiberately adapted to the literary equipment of the lay reader.

An exhanstive exposition of the wonderful play and interplay of the Consunmate characters of Dhritarashtra, Udhishtira, Sanjaya & Krishna and a clear sketch of the featuers of character which distingvish Sanjaya and Krishna as embassadors form the main them of this criticism. Linguistic questions have been dealt with so far as they bear on the interpretation of character.

The disenssion of the Problem of "Kurupandava Dayabhagam" has been given incidentally and it may seem a little bit too learned for the lay reader; but in any systematic exposition of Bhartham of the kind attempted here; it would be rêgarded as improper to leave this topic out of Consideration.

I would earnestly commend to students of the Telugu Bharatam, the eager spirit of enquiry and thorough bred urbanity which characterises writing of this learned author little known to the world's "Maddening crowd".

Madras, }
25—7—1915. }

B. SESHAGIRI RAO, M.A.

శ్రీ

శ్రీమహాభారతవిమర్శము

ఉద్యోగపర్వము, ప్రథమాశ్వాసము.

5. క॥ విరటుకుఁ బాంచాలుండును, హరికును రాముండు నారితను జలసూ జల్
పరిణయసమాగతాఖిల, ధరణీశులుఁ గొలిచియుండఁ దద్దయు నెమ్మిన్.

ఈ పద్యములోఁ గర్గ యెద్దియో కర్మ యెద్దియో తెలియరాకున్నది మీఁది దానివలన యుధిష్ఠిరుఁడు కర్తకావలయు.

6. వ. ఉన్నసమయంబున సభాసదులైన మానవేంద్రులు నానావిధంబులఁ గృష్ణయుధిష్ఠిరులతో సంభాషణంబులు సేయుచుండఁ బాండవకార్యార్థులై కృష్ణుండు తదీయవచనంబులు వారించి వారలం గలయం గనుంగొని యిట్లనియె. అని యున్నది.

ఇందు శ్రీకృష్ణులు తన్నుఁ బాండవులు కోరకయే తాను స్వయముగా రాజులసంభాషణంబులు వారించి పాండవ కార్యార్థము దూత వంపువిషయముఁ బ్రసంగించినందునఁ బాండవపక్షపాతి యగుట స్పష్టము.

శ్రీకృష్ణవచనములలో "ధార్తరాష్ట్రులకును వీరికిని హితమగునట్లును ధర్మము దప్పని మార్గము దలంపవలయుననియు పాండవుల పితృధనంబగు రాజ్యంబు కపట ద్యూతంబున దుర్యోధనుండు హరించుటయు, పది వీరలు దిగ్విజయంబుఁ

చేసి యలవరించుకొన్నపదం బగుటయు; ధర్మసూనుమహానుభావుండు విచారింపక ధార్తరాష్ట్రులు పరిభవించిరం దెగియితంపు వారలకుం గీడుసేయ రోయమియు, మీరెఱుంగుదురు ఈరెండు దెఱంగులవారికిం బంచి యుడువం దగుటయుం దలపోసి తగినకార్యంబు సెప్ప సమర్థులరైనను నాకన్నంత సెప్పెద వినుండు.

పాండవులు సమయము దీర్చికొని తమభుజాబలమును శౌర్యమును నెఱిగింతుమనుచున్నవారు. వీరితలంపు దెలిసినఁ గౌరవులును తమమిత్రవర్గమును గూర్చికొనుదురు. మఱియును వీరు కొంచెము సహాయము గలవారై యుండఁగానే వీరిని యుద్ధములో సంహరింతుమని తలచియుందురు. కావునఁ బాండవపక్షమువారందఱును వీరియొద్దఁ గూడఁగా వారికిని వీరికిని దేవాసురలకువలె యుద్ధము జరిగి తెగుదురు. వ 17 ఇది యిక్కడికార్యమురీతి తోచుచున్నది. వారిచిత్తవృత్తి యెట్లో యెఱుంగక కార్యనిశ్చయము కాదు కావున నిప్పుడు తగిన దూతను బంపవలయు. దుర్యోధనుఁడు వీరిపాలు వీరికిచ్చుటమేలు కానిచో నప్పటి కుచిత మాలోచించుకొందము.

అను శ్రీకృష్ణవాక్యములలో "తగిన కార్యంబు సెప్ప సమర్థులరు అనిరాజులతో" జెప్పి వెంటనే కార్యమును [illegible]నే నిర్ణయించుట కాన్పించుచున్నది కదా! ఇచట శ్రీకృష్ణాభిప్రాయమేమి? ఆలోచింతము.

మీఁద నొకచోటను పాండవులపితృధనం బగురాజ్యంబు కపట ద్యూతంబున దుర్యోధనుండు హరించినాఁడు" అనుటను, వీరలు విజృంభించి కౌరవుల నిర్జించుటయే యుచితమని నిశ్చయింపకుండుటను పాండవులు సమయముఁ దీర్చికొని తమ భుజాబలమును శౌర్యము నెఱిగింతుమనుచున్న వారనుటను, పాండవులుపేక్షింపకుండుటకును, లేక అప్పుడే తమసమయ కాలములోను పడిన యిడుమలను స్మరించి వారిపైన ప్రతిపోఁ దలంపకుండుటకును, ఏ దిప్పుడు గొంచెము సహాయము గలవారై యుండ వారు వీరిని సంహరింపఁ దలంచియుందురనుటను, వీరికి రాజులెల్ల వారును సహాయపడుతలంపుగలవా రగుటకును. వారికిని వీరికిని దేవాసురులట్లు యుద్ధము జరగి తెగుదురు, అనుటను ధర్మరా జందుకు సహింపక రాజ్యమును విడిచికొని యూరకున్నను వీరి కారాజ్యము పితృధనముగాని స్వార్జితము గాదు. దానిని వీరు నిలుపుకొన్నవారు గాని యార్జించినవారు కారు. ఇట్టి రాజ్యమును ధర్మరా జుపేక్షించినను కౌరవులు వీరితండ్రిభాగము వీరికియ్యకున్నను, వీరిపుత్రులనయిననవలంబించి కౌరవుల నిర్జించి వీరిభాగము వీరికిప్పించుట న్యాయ్యమని తోఁచుటకును, అట్లుశ్రీకృష్ణులు చెప్పియుందురు. రాజనీతిప్రకారము మొదలసంధికిఁ బ్రయత్నింపవలయునని దూత నంపు మని నిశ్చయించియుందురు.

"ఈ రెండు తెఱంగులవారికిం బంచికుడువందగుటయుం దలపోసి" అనుటలో శక్యమైనంత మనము సంధికే మొదల బ్రయత్నింపవలయుననుట స్పష్టము.

పురోహిత బ్రాహ్మణుఁడు కౌరవులసభకుఁ బోయి తనకృత్యమును సమరూపముగఁ జెప్పి యచ్చటి వారల వచనములను విని వారి యభిప్రాయమును దెలిసికొని మరల వచ్చి పాండవులతో సంధి కానేరదని చెప్ప వారు సహాయులను కూర్చికొని యుపప్లావ్యములో నుండగా.

ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునిఁ బంపుట.

259. తే. పాండువరపుత్రసుతు లుపప్లావ్యమునకు,
వచ్చియున్నారు నీవేగి వాసుదేవ
సహితముగ వారిఁ గని తద్విషాద మేమి,
భంగిఁ బాయు నమ్మైయిఁ బగఁ బలుక వలయు.

271. క. నెయ్యము వాటించి కడుం దియ్యమెసఁగ, బలుక లెల్లఁ దీపకుగాఁ
గయ్యమనుతలపులోనుగ నెయ్యము, సంపముఁడు మాను నెట్టి తెఱఁగుగాన్.

260. క. మీ యాయుర్వ్యామోరుపవనా, సాగరాసమున్ని స్మరించి యభ్యుదయమునన్
డాయుటవినిముది శాత్రుం, ఖ యిటఁబు త్తెంచెనన్న నను మీ మొదలన్.

అని చెప్పి చుట్టియున్న వారలతో నిట్లనియె.

262. క. దుర్యోధనుండు గార్యాకార్యజ్ఞుఁడు గామి నట్టికలక గలిగెగా
కార్యులు దృఢధైర్యులు రణధుర్యులు, నగుపాండుసుతులు దోషాన్వితులే.

263. క. క్షీరోదకగతి మనమును, వారలునుం గలసి బ్రదుకవలవదె యెమ్మిన్
వారిడుములఁబడఁదగియెదు, వారే పితృభాగమేలువారలు గారే.

ఇందు ''క్షీరోదకగతి మనమును వారలునుం గలసి బ్రదుకవలదె యెమ్మిన్'' అనుదానిలో ఉదకము క్షీరములో, జేరినట్లు వారు మనలోఁ జేరి మనకు లోఁబడి యుండునట్లని తనయభిప్రాయము కావచ్చును.

264 గీ. మనలనింక నమ్మరవ్వ రాత్ములవ్వారియు, పరులు గర్వులవుదురు. పాండుసుతులు
గూడిమనుటకియ్యకొన నేరరైరేని, ధర్మజుండు గలఁడు తగవు నడుప.

అని పలికి వెండియు.

265. మ. మన కీకుండఁగ వచ్చునే మనము దుర్మానంబు వాటించి యీ
ప్పని కార్యంబులు పట్టివారికిఁ దగం బాలీక గర్వంబు లా
డిన నీకట్టం బగు నల్క నర్జునుఁడు గాండీవంబు మోపెట్టి కృ
ష్ణుని సారథ్యముపై జగత్త్రితయసంక్షోభంబు గావింపఁడే.

అను మీఁదివానిలో ధృతరాష్ట్రుని యభిప్రాయము పాండవులకు వారిభాగమిచ్చివేయుటకై యుండునా ? లేదా ? అయితే సంజయునితోఁ దాను చెప్పుమాటలలో నెచ్చటను "మీ భాగము మీ కిచ్చివేయుచున్నాను రండు" అనుమాటయొక్కటి యును కానరాదు. కావున నతనియభిప్రాయమేమి ? సంజయునిఁ బంపుటకును కారణమేమి ? ఆలోచింపవలయు.

పాండవులు సమయము నిస్తరించి విరటునితో సంబంధులై శ్రీకృష్ణద్రుపదాది రాజలోకముతోఁ గూడి యుపప్లావ్యమున నున్నట్లు తెలిసి వారెత్తినచ్చుటకు ప్రతిబంధము లేకునవయమై యున్నందున వారట్లు వచ్చినచోఁ దమవారికి నాశము తప్పదనుభీతిచేతను, దుర్యోధనుని నిరాకరించి వారిరాజ్యభాగ మియ్యఁజాలకయును ధర్మరాజును శుష్కప్రియములచేతనైన దేర్చిచూత మనుదురాశచే నట్లు చేసియుండవలయు శుష్కప్రియము లెట్లనఁగా దాను చెప్పుమాటలలో మొదలనే పాండవులు పప్లావ్యమునకు వచ్చియున్నారు వారివిషాద మేరీతిని బాయునో

ఆ రీతిని బల్కుమని చెప్పినాఁడు కాని చేయుమని చెప్పలేదు. వారు రాజ్యభోగములను విడిచికొని పదుమూఁడు సంవత్సరములు ఇడుముల ననుభవించి "సమయ మెప్పుడు తీఱును? ఎప్పుడు మా రాజ్యమును మేము పొందుదు"మను నాశతో నున్న వారికి రాజ్యమిచ్చినచో విషాదము తీఱును కాని మాటలతోఁ దీరునా ?

మఱియు

సైన్యము నాకుం గొఱఁతదుఁ, దయ్య మొసఁగ నెఱుక లెల్లఁ దీఱుదు నటుగాఁ
గయ్యమున తలఁపులోనగ, నయ్యము సంపదల మానునట్టి తెలుగు గాన్.

అనుదానిలోఁ దియ్యని మాటలతోనే తృప్తినొంది ధర్మరాజు యుద్ధపుఁదలంపు మానుకొను నట్లు చేయుమనుటను అతని కపటము దురాశయు స్పష్టమగుచున్నవి. సంజయునిఁ బంపుటయును వట్టిమాటలతోఁ దీర్చుటకే కాని భాగమిచ్చుటకు కాదు.

"మనకేకుండగవచ్చునే" అనుదానిలో మనము భాగమియ్యకుండఁదగునా " అని యచ్చటివారికిఁ బ్రియమగునట్లు పలికిన వంచనావాక్యమే కాని యథార్థము కాదు. " తగం బాలీక గర్వంబులాడిన నిక్కంబగు నల్క నర్జునుఁడు గాండీవంబు మోపెట్టి కృష్ణుని సారథ్యమునై జగత్త్రితయసంక్షోభంబుఁ గావింపఁడే" అని తా నర్జునునకు భయపడి పాలియ్య కోవుటయే గాక గర్వపు మాటలాడినచో నర్జునుఁడు తమవారిని సంహరించునని యే తియ్యనిమాటలచేతనైన వారిని తీర్చుమని సంజయునితో నట్లే చెప్పి పంపఁదలచియుండును. అందుకే సంజయుఁడును, ధృతరాష్ట్రుని యభిప్రాయము తెలిసికొనియే ధర్మరాజుతో నట్లే చెప్పెను.

సంజయుఁ డుపప్లావ్యమున ధర్మరాజును స్తుతించుట.

275. గీ. భాగ్యమున నిన్నుఁ గనుఁగొనఁ బడసి నాదు
చూడ్కి చరితార్థమయ్యె నస్తోకపుణ్య
ధనుఁడు మీతండ్రి ధృతరాష్ట్ర ధరణినాథుఁ
డిందు మీయందుఁ జాలఁ బ్రియము సొంపెసఁగ.

ఇందు ధృతరాష్ట్రుఁడు పాండవులయెడఁ బ్రీతిగల వాఁడై యున్నట్లు కనుపఱచినాఁడు.

ధర్మరాజు ధృతరాష్ట్రక్షేమ మడుగుట.

276. క. ఆ రాజు మా దెసం గల, కారుణ్యముకతమునను సుఖంబున నిల్లు
న్నారము నీవుఁ బుత్తెంచిన, గావణమున నాదుమది వికాసము నొందెన్.

ఇందు సంజయునిమాటకనురూపముగాను, సంజయుఁడు తన్నుఁ జూచినందునం దనచూడ్కి చరితార్థమైనదని చెప్పినందున నందుకు బదులు, నిన్ను గౌరవముతో, బంపినందుకు నామనము వికాసమొందెనని ప్రౌఢముగాను గూఢాభిప్రాయముగాను పలికె

277. క. అమ్మనుజేశ్వరునకు నే, మమ్మే పుత్రకులు సుఖులె మనుమలు సమ్మో
దమ్మునఁ బెరిగెదరే నగ, రమ్మున జనులకును సుఖపరంపర గలదే.

ఇందు ధర్మరాజు ప్రియవచనచాతుర్యము సంజయుని మించియున్నది. సంజయునిమాటలలో ధృతరాష్ట్రునకు పాండవులయెడఁ బ్రేమాతిశయము గనుపఱుచుట "ధర్మరాజుమాటలలో ధృతరాష్ట్రుని కీపట్ల ప్రేమకు సంతకువికత్కూటముగఁ దాను ప్రేమయు భక్తినిఁ గనుపఱుచుటయును తెలియఁబడును.

ధృతరాష్ట్రుఁడు ధర్మరాజు కుటుంబక్షేమమాత్రమునను

గుట ధర్మరాజు ధృతరాష్ట్రుని కుటుంబ, పరివారనగరజనుల యు క్షేమమడుగుట.

278. సీ. ద్రోణుండుఁ గృపుఁడును ద్రోణసుతుండును, సుఖమున్నవారె యశ్లోకుఁడైన
భీష్ముండు గుశలియె పెద్దతనం బిచ్చి, యాతని గౌరవు లనుసరించి
మెలఁగుదురే బ్రాహ్మణులకు మన్ననగల్గి, యుండునె రాయే మద్ది నొసఁగినట్టి
వృత్తులు సెల్లునే యిత్తరు వొద్దుల, వలనఁ బుట్టదుగదా కెలఁకులందుఁ
బుట్టినప్పుడు గాండీవి భుజబలంబుఁ, దలఁతురే భీమ చేతుగదావిహార
మగ్గడింతు రెకవలు మహోగ్రరిపుల, భూములంతంతకొ త్రుటపాఁగఁబడునె.

279. మ. ఒకనాఁడా తమనుంకటంబులుమేఱుక్ తోరాటమై నేల యె
త్తికొనంగా బవరంబుల న్గెలువఁగా దొల్లంబుఁగాఁ జూచి పొం
దుకమాసాళి ఘటింపకుందురు గదా టోపంబునన్ ఘోషయా
త్రకు గంధర్వులు వచ్చినప్పటి పరాక్రమం బాత్మలం బాయునే.

అనియును ధర్మరాజుధృతరాష్ట్రాదులక్షేమప్రశ్నములో భీమార్జునాదిసోదరుల పరాక్రమమును తానే యుగ్గడించుటకు కారణ మాలోచింపవలయు.

ఇందు ధర్మరాజు గాంభీర్యము, గూఢాభిప్రాయము, కార్యజ్ఞతయును తెలియునగును ఎట్లనఁగా—

క్షేమప్రశ్నప్రసంగములో రాజనీతిఁ బ్రసక్తింపఁ జేసికొని భీష్మునియెడఁ గౌరవులు మన్నన గల్గియుండుటయు బ్రాహ్మణుల మన్నించుటయు, దా మిచ్చిన వృత్తులు సెల్ల నిచ్చుటయు, నడిగి యందుసంధిరాజులవలనఆక్రమణము లేదుగదా? యని ప్రశ్నించు చు నందుఁ బ్రసంగించుకొని భీమాదులపరాక్రమము నుగ్గడించు టను కౌరవులకు కొంతభయప్రదర్శనము సేయుట కావలెను.

280 క. వినుము మనము మధ్యస్థుల, మని నర్జును నెదిరి సంజయా యిటు మున్నె
వ్వానికిని మానము ప్రాణంబులు దక్కఁగ దక్కించుకొనఁగఁ బోలునె క్షత్త్రుఁడా.

ఇందు సంజయునితో మన మిరువురమును మధ్యస్థులమను టచే సంజయుడు కౌరవపక్షముగాఁ జెప్పరానుంకుటకును పై పద్యశేషములోఁ దానును తనవారియందు పక్షపాతము లేక యే చెప్పినందుకుఁ దార్కాణముగా యుద్ధములో నర్జుని నెదిరికొని ప్రాణమును మానమును దక్కించుకొనఁజాలరని చెప్పుదానితో నదియును త్రిపక్షపాత వాక్యముగా సంజయుఁడు భావింప కుండునట్లు "ఇటుమున్నెవ్వారికిని" అనుటలో ననుభవసిద్ధమైన దానినే యుగ్గడించుటను తాను భావిభయప్రదర్శనము సేయునట్టి మాట కాక యది యథార్థమే యనుటకు గడిచినదానినే సామాన్యముగాఁ జూపి యందు నుత్తర గోగ్రహణ వృత్తాంతమును స్మరింపఁజేయుచు సంజయుని నిరుత్తరునిగాఁ జేయుటకును, తన కార్యజ్ఞతకును, అనురూపముగా నట్లు చెప్పినదానిఁగా, మన మూహింపఁదగియున్నది.

281 క. దుర్యోధన నింటం దగు, కార్యములకు ఖడ్గ ఘనకుఁ గలవాఁడై చా
తుర్యంబు మెఱయఁ గర్ణుఁ, డార్యత్వము సెల్లుచున్న యతనిరయే నాస్మిన్.

ఇందుఁ గర్ణునివిషయమై కొంత ప్రశ్నించు నెపమున భీష్మద్రోణాదుల విశ్వసింపక కర్ణుఁ డెల్ల కార్యములలో నమ్మి వర్తించుచున్నారా ? అనుటలో నిపుడు సంధిగానీ యుద్ధముగానీ కర్ణ మూలముగానే జరుగవలసినదికాని వేరుగాదట్లును అర్జునునకు ప్రతిగా వారు నమ్మియున్న కర్ణుడును ఘోషయాత్రలోను గో

గ్రహణములోను, అర్జునుని నెఱిఁగినవాఁడేకదా! ఇంకను అతని యుపదేశమునే యవలంబించియున్నవారా? అని పొల్లుంతనముగాఁ బలికినమాట కావలయును.

సంజయుఁడు చెప్పుట.

282. వ. అనివినిసంజయుండు సవినయంబుగానిట్లను కురురాజువొద్ద సవినీతులు
నీతిమంతులు సత్యసంపన్నులు, దురహంకారులు మఱియు వివిధప్రకారులు
నయి వెరసి యుందురు; వారొక్కొక్కళ్లమాటలం బోయెదు వారుగారు
కావున వారి నంత తూనం బనిలేదు, స్వావిస్నపంబు చిత్తగింపుము.

283 క. పాంకొందఁగఁదలఁచితి, నీవిందుశిరమయిన విమలస్ఫారయశంబున వా
రందఱకును క్షేమంబట, సుందరశేకున్నసేఁదు మొదలుగఁ గలుగున్.

అనుసంజయునివచనములుమీఁది ధర్మరాజుప్రశ్నముల కనురూపములగు నుత్తరము లెట్లు? వారిసంభాషణములో వారి యభిప్రాయ మెట్లు తెలియఁదగును?

ధర్మరాజు భీష్మద్రోణాదుల క్షేమ మడుగఁగా సంజయుఁడు''కురురాజునొద్ద నీతిమంతులు, సవినీతులు, మొదలుగు వారు కలరని చెప్పుట సంగతమెట్లగును? విచారింతము. ధర్మరాజసంజయు లుభయులును తమ తమ అభిప్రాయములు గూఢపఱచి తమవచనములలో నా యాసంగతులకుఁ బ్రసంగము కలిగించుకొని చెప్పినట్లు తెలియఁదగియున్నది.

ధర్మరాజు భీష్మద్రోణాదుల క్షేమమడుగుట యుచితమే కావున నందుఁ బ్రసంగము, గలుగఁజేసికొని వారిరాజకీయకృత్య

ములలోఁ దమ వారి పరాక్రమ మగ్గడించుట వారు సంధి కొప్పి
కొని తమభాగ మిచ్చునట్లుగాఁ జేసిన భయప్రదర్శనము.

సంజయునిమాటలలోఁ దమపక్షమునకు విరోధము లేకుండను, ధర్మరాజువచనముల కుత్తరమగునట్లును, ధర్మరాజుగూఢాభిప్రాయమును తాను తెలిసికొనియే, యందుఁ దమవారియందుఁ గనుపడులోపములను వ్యక్తము కాకుండ, మాటుపఱచి యుచ్చుటను "నీతిమంతులు, అవినీతులు, సర్వసంపన్నులును, గలరు వారొక్కొక్కళ్ల మాటలం బోయెడు వారుకారు" అనుటలో వారియెడల నిందఁ జూపినట్లు నటించుచు వారందఱును, స్వతంత్రులై యుగుటను వారొకరిమాటల కొకరు లోఁబడువారు కారు కావున వారు భాగమిచ్చుకొనుట కొప్పికొన్నను, లేకున్నను, పొందఁగఁ దలఁచితి నీవు "అనుటలో ధర్మరాజు పొందుఁగోరుటనే సిద్ధపఱచి చంద్రోపమానమున "వారెట్టివారయ్యును" లోకమునా రెట్టివారయ్యును చంద్రుఁడెల్లవారికిని చల్లఁగానే యుండునని సూచ్యమగునట్లు ధర్మరాజును స్తుతించి పై పద్యశేషములో నింతకుముందు వారు "నీవు శాంతినొందుదువా లేదో యను శంకఁ గలిగియుండుటను అంతగా క్షేమము లేకున్నను నన్ను మీతండ్రిపంపినందుకే నేఁడు మొదలు నీవు యుద్ధపు తలంపుచేయ వని నిశ్చయించి యుందు మూలముగానే వారికి నేటినుండి క్షేమమగునని శుష్కప్రియవచనములచేతనే, స్వపక్షమును దృఢపఱచి చెప్పుటయును కానుపించుచున్నవి. వీరివుని వచనచమత్కృతియు, ససదృశముగాఁ దెలియఁబడుచున్నది.

ధర్మరాజు తమభాగమిచ్చివేసినచో శాంతినొందు నభిప్రాయముగలవాఁడును, సంజయుఁడు వట్టిమాటల నేర్పుచేతనే శాంతినొందించు నభిప్రాయముగలవాఁడును అయియున్నవారు.

సంజయుఁడు తన వక్తవ్యాంశముఁ జెప్పుట.

233\. ఉ. శాంతతఁ బొంది కార్యము దెసల్ ధృతరాష్ట్రమహీశుఁ డాత్మ న
త్యంతము డేఱి యన్నిటఁ బ్రియంబునఁ బంచెదు నప్డు వారు దే
రింతయు నేడ్కఁ దాళ ప్రియ మేర్పడఁ జెప్పుచు బన్నఁ బంచె ని
ట్లెంత ఘటించెఁ బొందు మన కీపవనం బెరి నొందగాఁ దగున్.

234\. క. చులకని కార్యము సేయుం, డలఁచుట మీయట్టిసర్వధర్మజ్ఞులు శాం
తులనఁ బ్రసిద్ధులగు పె, ద్దలకుం దగ దగు నీ యిద్విధంబునఁ జూడన్.

అనువానిలో ధృతరాష్ట్రుఁడు వృద్ధుఁడగుటను స్తిమితచిత్తుఁడుగానందున మొదల జూదమునాడు తనపుత్రుల దుర్ణయము నాపఁజాలక యిపుడు స్తిమితచిత్తుఁడగుటను తాను శాంతినొందినవాఁడై నీయొద్దకు నన్నుఁబంపుచు ధర్మజ్ఞులును శాంతులు "అని ప్రసిద్ధినొందియున్న మీకు పొం దాలోచించుట యుచితముగాని యిట్టు చులకని కార్యము (యుద్ధము) లేక భాగము (గోరుట) చేయఁదగ దని చెప్పి పంపెను.

మీఁది సందర్భములో ధర్మరాజుమాటలలో నెచ్చటను యుద్ధప్రసంగము లేదు కదా? ధృతరాష్ట్రుఁ డిట్లుతలంచుటకు సంజయుఁ డిట్లు చెప్పుటకును అభిప్రాయమేమి? ధృతరాష్ట్రుఁడు చెప్పిన చులకని కార్యము యుద్ధము, లేక భాగము గోరుట రెంటిలో నొకటి కావలెను. ఇప్పుడు యుద్ధముమాట లేకున్నను

ముందు ద్రుపదపురోహితబ్రాహ్మణుఁడు వచ్చి చెప్పినమాటలలో భాగమియ్యనప్పుడు యుద్ధమగుననిసూచనమయియుండెను. దాని నిఁబట్టి కాని యిప్పుడు ధర్మరాజు స్వయముగా భీమార్జునుల పరాక్రమము నుగ్గడించుచు ఘోషయాత్రాగోగ్రహణములను స్మరింపఁజేయుటలో యుద్ధసూచనమగుటచేత సంజయుఁడు తన కార్యమనుకూలముగ నట్లు చెప్పియుండును.

ధర్మరాజు తన నిశ్చయమును దెలుపుట.

804. ఉ. న్యాయము దప్ప నొండొకటి నీచెవి సోఁకదు నాదుపల్కులం
దియ్యెడ సంజయా యేఁకి నిక్కయి నుల్కెద మాకు వారితోఁ
గయ్యము దక్క మన్కి తగుకార్యము కాదొకొ పోరికంబు లే
కయ్యెడు నర్థసిద్ధి వెడ్గైనను నొల్లక యొండు సేయునే.

అనుదానిలో "నాదుమాటలలోఁ గయ్యమనువార్తయే లేకున్నను నీవుమాటిమాటికి నులుకుదవు నీవుపట్టి మాటలతోనె మమ్ముఁ దేర్పఁదలచి యుల్లలుకుచున్నావు కాని యుద్ధమక్కఱ లేకయే మా భాగము మాకు వచ్చునప్పుడు మే మేల యుద్ధము సేయవలయుననియు" పోరికంబులేకయ్యెడు నర్థసిద్ధి వెడ్గైనను నొల్లకయొండుసేయునే "అనుటలో వ్యతిరేకముఖముగా యుద్ధముచేఁగాని కార్యసిద్ధి కానప్పుడు వెఱ్ఱివాఁడైనను నొండుసేయునే యుద్ధముసేయక మఱియొకటి సేయునా? అను నభిప్రాయము తెలియఁబడుచెను.

సంజయుఁడు మరలఁజెప్పుట.

809. క. పాలిక గౌరవులు దుశ్శీలతఁ జెడఁ దలఁచిరని చెప్పెద రధిరా
ఖీలాన్నముకంటెను గడు, మేలగు భిక్షాన్నమైన మా కవనీశా.

అనుదానిలోఁ బాండవు లెట్లయినను శాంతినొందుటయే వారి కుపకార మయినట్లు చెప్పుచు స్వార్థమున కనుగుణము గానే సమర్థించుట.

ధర్మరాజు బదులు చెప్పుట.

334. చ. అనవుడుఁ బాండురాజ తనయాగ్రణి సంజయు నోలిఁ జూచి యి
ట్లను వదియేల నీ సలికినట్టిద ధర్మువు లట్లయుండి బో
ధను లరయంగ వచ్చిన వధర్మము లైచెడుఁ గొన్ని ధర్మవ
ర్తనమునఁ గాగ తోఁచి తుది ధర్మము లై చనుఁ గొన్ని కర్మముల్.

335 ఈ వచనములో సంజయుని స్వార్థమాత్రపరుఁగా నిరూపించి, ధర్మనిర్ణాయకులగు శ్రీకృష్ణుల వచనములు తమకు అలంఘ్యములుకాని, సంజయునివచనములు అలంఘ్యములు కావనునట్లు ధర్మరాజు అభిప్రాయము తెలియఁబడును.

336 అనిన విని జనార్దనుండు సంజయున కిట్లనియె. "పాండుతనూజులకు శుభమునే కోరుచుందును. ధృతరాష్ట్రుఁడు పుత్రపౌత్రాదులతోనున్నవాఁడు అతనిచేటును మంచిదో యని యును తలంతును"

ఇందు శ్రీకృష్ణులు పాండవులకు శుభమునే కోరుట వారికి రాజ్యసంపాదనమునే కోరుట కౌరవులకు చేటునుగుఱించి శంకించుట వారు యుద్ధములో నశింపక రాజ్య మియ్యరనుట.

336 ఇట్లుండఁగా వారు తెలివి నొంది వీరిని శాంతిపఱుచుటకు నిన్నుపంపినారని సంతోషించినాఁడను. నీవును వచ్చి ప్రేమయుధర్మమువిషయమును ఒప్పునట్లువీరుశాంతిఁబొందుటకు

దగురీతిని పల్కినాఁడవు కానిఅదియంతయునుచూడఁగా పొసఁగి నట్లే యున్నను, ధర్మరాజుపలుకుల చందమును చూడఁగా సంధిలేనిచొప్పే తోఁచుచున్నది. ఎందుచేతననఁగా నీవు మొదలనుండి తుదివఱకును వారిప్రేమయు, గౌరవమె చెప్పెదవు; కాని ఇచ్చి పుచ్చుకొనుమాటచొప్పేమియును కనఁబడదు. వీరు తమపాలు నొందక వట్టితీపుమాటలతో నెట్లు శాంతినొందుదురు? ధర్మరాజుమాటలలో సంధివలన సగపాలు రావలయునట్లు కాన్పించుచున్నది.

341. ఉ. వీరలు పెద్దత్రవ్వక యొకవెంట నొడంబడి తేఱి శాంతులై
కౌరవకోటిఁ గూడి మనఁగా మదిఁ గోరుట పెంపు తాల్మియుం
గారుణికత్వముం దగవుగాదె జగంబున పాడి తండ్రిపా
లీరక తెంపుసేసి పయిపెత్తిన పెత్తిరిగాక ద్రోహమే.

ఇందులో "వీరుపెద్దత్రవ్వక" (కోరక) ఏదోయొకరీతికి ఒప్పికొని, శాంతినొంది, కౌరవులతోఁ గలసి; బ్రతుకఁగోరుట వీరికి గొప్పశాంతియు, వారియెడల కారుణికత్వము, తగవును కదా! అనఁగా వారు వీరికి చేసిన పరాభవమును, బాధలను తలంపకఁ వారితోఁ గూడియుండుట దుర్ఘటమయ్యెను, వారుచేసిన పూర్వాపకారముల నుగ్గడింపకపోవుటయే "పెద్దత్రవ్వకపోవుట"! లేక వీరితండ్రిపాండురాజదిగ్విజయములో తెచ్చినది అతనికిస్వార్జితము; అది తమకుమాత్రమె సొత్తు; తక్కిన అతనిపిత్రార్జితమగు కురురాజ్యములో సగమున్న తనకు రాదగియుండఁగా; అట్లుకోరకుండుట పెద్దత్రవ్వకపోవుట! "లేక పునర్ద్యూతములో

నోడినవారు రాజ్యభోగములను విడిచికొని అరణ్యవాసము, అజ్ఞాతవాసమును చేయుటమాత్రమే సమయముచేసికొనిరికాని, వీరిరాజ్యభాగమును వా రాక్రమించుకొని అనుభవించవలసినట్లు సమయముచేసికొనలేదు; అట్లుండఁగా వా రీపదుమూఁడు సంవత్సరములును వీరిభాగమునుకూడ అనుభవించినందుకు ఆగడిచిన ఫలమును కోరక, ఇప్పుడు తమనగపాలుమాత్రము కోరుటయే "పెద్దతివ్వకుండుట"! ఎట్లయిననూ వీరు అవియెవ్వియును తలంపకుండుట వీరికిశాంతియు; వారియెడల కరుణయుకదా! అట్లుండగావీరులోకనుపాడిగాతమతండ్రిపాలు నపేక్షింపవారియ్యనప్పుడు వారిపై నెత్తివచ్చిన వత్తురుకాక వీరి కదితప్పిదమా? శాంతిభంగమా? ద్రోహమా? ఏమియును కా దని అభిప్రాయము.

1-342 క. విను మవమానము వడి యి
ట్లునికిఁ బడయము భాగమునకుం జొనుప్పులలై మా
ర్కొనిన నది సెప్ప నయ్యెడ్డె
నను వీరికిఁ బోరు మేలు నాకుం గాడన్.

వీరు వారివలన అవమానమొందియు, నీవు చెప్పినరీతిని శాంతులయి "యునికి" కాని, లేక వారితో సంధి పొసఁగి తమ నగపాలుమాత్రము నొంది సంతుష్టు లగుట కానినామతమున లెస్స కాదు. మఱేమనగా, మార్కొన్నవారై వారిని నిర్జించుట లెస్స. ఎందుచేతననఁగా వారిని నిర్జించుటవలన వీరికి వైరనివర్తనమును, యావద్రాజ్యలాభమును అగును, కపటద్యూతముతో వీరిని వంచించి, రూపుమాపి, యావద్రాజ్యమును ఆక్రమించి

యున్న వారిని నిర్జించి, వీరుకూడను అట్లే యావద్రాజ్యమును అపేక్షించుట దోషము కాదని నా యభిప్రాయము(ఇచట కొన్ని పుస్తకములలో "అట్లైనను" అని పాఠము)

343 ఐ. మఱియు సంగ్రామము రాజులకు ధర్మము కాదని నీవ చెప్పెదవు. ద్విజులకు కర్మవిభాగంబు సేయునపుడు రాజు లిచ్చు వారుగాని వేఁడుకొను వారు కారని చెప్పుట సకలలోక ప్రసిద్ధంబు. సర్వవర్ణాశ్రమ ధర్మపరిపాలనంబు సేయునట్టిరాజులు నిజధర్మంబు వదలుకరే తస్కరులు అన్యాయంబు చేసినప్పటికిఁ గదా యీ శస్త్రాస్త్రంబు లింద్రాదు లగు పెద్దలు కావించిరి. నీ చెప్పిన ధర్మంబులు కౌరవులకుం జెప్పవలదే.

అని శ్రీకృష్ణులు చెప్పుటలో పాండవులు శాంతి నొంది యూరకొనుటయే నిజధర్మవిరుద్ధము కాని తెగి యుద్ధముచేయుట అధర్మము కాదని స్పష్టము.

సంజయుఁడు శ్రీకృష్ణులతోఁ బలుకుట,

345. దేవా! నీచిత్తంబున నిడి దీని నింత గొనియాడినఁ గర్జంబొడఁగూడునే!

కౌరవులదోషములను నీ చిత్తమందు విడువకపోవుటయే కాక వానిని పెద్దగా పొగడి చెప్పఁగా పాండువుల చిత్తములందును గూడ రోషాంకురము వృద్ధినొంది రూఢమగును కదా! అట్లు కాఁగా సంధికార్యము సమకూరునా? అనఁగా సంతకు ముందు ప్రతిపక్షులలో ఎన్నిదోషములున్నను సంధికాలమున వానిని మఱచునట్లు శాంతివచనములు చెప్పినచో సంధి అగును కాని,

కోపోద్దీపన మగుమాటలు చెప్పఁగా కార్యమగునా? అని తన కార్యజ్ఞతను తెలిపినాఁడు.

శ్రీకృష్ణులు సంజయునితో మరల చెప్పుట.

346 ఉ. అత్తఱి భీష్మముఖ్యులగు నచ్చటివృద్ధజనంబు లెల్ల నో
రెత్తక యూరకుండిరి మహీశ్వరు చిత్త మెఱుంగ కుండదా
నొత్తి కుమారులంగినియ నోపఁడ యక్కట మాన్పఁగన్న నా
చిత్తముఁగాదు లోకములచిత్తము లెల్లను సంతసింపవే.

ఈ శ్రీకృష్ణవాక్యము సంజయునిమీఁది వాక్యమునకు ప్రత్యుత్తర మెట్లగు ననఁగా—.

సంజయా! ఆద్యూతకాలమందు భీష్మాదులగు పెద్ద లెవ్వరును నోరెత్తి మాటలాడలేదు; ఇదిగానిది తగదని పలుకలేదు; అందు నీవున్నవాడవేకదా! అనిధ్వని. అట్లు మీరు ఊరకుండుటకు కారణము ధృతరాష్ట్రునిచిత్తవృత్తిని ఎఱుంగమి యైయుండును, కాని అతనిచిత్తవృత్తి పాండవుల సిరి నపహరించుటకు మాత్రమా? లేక ద్రౌపదిని మానభంగ మొందించుట మొదలు పాండవుల పరాభవమునకుఁ గూడనా? అదియే తెలియకనే మీ రూరకుందురు. ధృతరాష్ట్రుఁడును కుమారులను కోపించి నొక్కి చెప్పఁజాలినాఁడు కాఁడు. కష్టము! అప్పుడు రాజుగాని మీరుగాని అట్లు మాన్పించినచో నామనస్సే కాదు, లోకములో వారిమనస్సులెల్లను సంతోషింపకుండునా? మీ రట్లు పరాభవము మాన్పనందున నామనమునందది విడిచిపోవునా? అనుదానివి వ్యతిరేకముఖముగా; అట్లు మాన్పినచో నామనము

సహింపకుండునా అనియు; ఇప్పుడు పాండవులనువట్టి మాటలతో శాంపఱుపవలయు నన్నట్టి ధృతరాష్ట్రుని చిత్తము నెఱింగి సంధికి వచ్చినాడవు కాని వీరి చిత్తవృత్తి నిప్పు డెఱుఁగవు. వీరి పరాభవము తీఱు టెట్లు? భాగము లేక శాంతినొందు టెట్లు? అని ఆలోచింపక యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడ వని తాత్పర్యము. ఇందులో వారి కనువగుతఱిని వారు విజృంభించి చేసిన దుర్ణయమునకు వీరి కనువగుని త్తఱిని వీరు విజృంభించుట తప్పుకాదనియును, ప్రసంగము కలిగినపుడు మధ్యస్థు లగు పెద్దలు మోమోటములేక చెప్పవలయును కావున మీ రప్పుడు చెప్పకున్నను, నే నిప్పుడు చెప్పుట తప్పిదమా అని యును ధ్వని.

347 ఉ. తిట్టఁ లబోయి... నీపట్టున నేమ మా
రయుఁగఁ బంపుట కట్టుల నేర్చె క్రమ్మఱన్.

అప్పుడు సాహసికుఁడై నిందలపాలయి అంతదుర్ణయమును దుశ్శాసనుఁడు చేయుచున్నపుడు ధృతరాష్ట్రు డెట్లు సహించినాఁడు? మహాపతివ్రతయగు కోడలి యేడ్పుధ్వనుల విని యెట్లోర్చినాఁడు? దృష్టిలేనందున, చూడలేదను నెపమున తల పట్టి యీడ్చిన, వారింపలేదని సమర్థించుకొనినను, ఏడ్పుధ్వనులను, చెవులుండుటచే వినిన వాఁడేకదా? దానికెట్లు ఓర్చినాఁడు? అట్టి అతఁడిప్పుడు వీరిక్షేమమును తెలియఁగోరుట నెచ్చుట నేర్చినాఁడు? ఇప్పుడు వీరిక్షేమమును గోరినట్లు తలంచినచో, త మవారికి క్షేమము కలుగునను ఉపాయమును ఎవ్వరివలననో, నేర్చి యుండు నని అధిక్షేపము.

353 సీ. పాండవేయులఁ దగఁ బ్రార్థించి బంధుల
 కక్కట యేమైన నరుగఁ బంచి
కౌరవులకు బుద్ధి గాఁ జెప్పి రాజ్యంబు
 పాలు సేసిన మృత్యుపాశమునకుఁ
దప్పిరే వారలు తగవు సేర్పను
 సామిఁగ నిలుపుట నాకుఁ గీడె
నన్ను మన్నింతు రే వ్యాసుండు సారనిదా
 మాటకు వాఁ గ్రోడఁబాటు సేక
యుండుదురు కేరడము లాడు చుండి రేనిఁ
గదిసిన పాండవాగ్నియుఁ గాదుసుక్కె
తప్పఁ దమక్రోధ మనుచిచ్చు నదిగొసంగ
దగినవా రయి పోదు రింతియ తలంప.

పై వాక్యములలో సంధిదుర్ఘటం బని చెప్పి అయినను సంధికి తాను వచ్చెదనని శ్రీకృష్ణులు చెప్పుట కభిప్రాయమేమి? "అక్కట" అని విషాద మెందుకు? "సంధికార్యము దుర్ఘట మెందుచేతననఁగా, వారు వీరియెడలఁ జేసిన అపరాధములు రెండు కలవు— వాచాపరాధము, క్రియాపరాధమున్ను. వాచాపరాధమునకు వాచాపరిహారము; క్రియాపరాధమునకు క్రియాపరిహారమున్ను కావలయును. వారు వీరినిపలికిన దుర్భాషణములగు వాచాపరాధమునకు వీరు వానిని మఱచునట్లు వారు వినయోక్తుల మరలఁ బ్రార్థించినచో వాచాపరాధము తీఱును. సిరినపహరించిన క్రియాపరాధమునకు మరల వీరిసిరిని, వీరి కిచ్చినచో, అదియును తీఱును. కాని, వారుదుర్మానము గలవారగుటను వార

ట్లు చేయువారు కారు అందువలన సంధిమార్గోపక్రమణియు, అటు
నను ఆగుణదోషములు వారియందే ఉంచి తమకు సంధినొప్పని
నింద లేకుండఁగ, వచ్చుటకే నేనయినను (అనఁగా ఇదివఱకు ద్రుపద
పురోహిత బ్రాహ్మణు డొకసారి వచ్చి సంధిమాటలను చెప్పఁగా
వారొప్పమినిఁ దెలిసి వీరిలో మఱియెవ్వరు రానొల్లకున్నను
అట్టి అవినీతులకడకు నాకు రాఁదగకున్నను దానికోర్చి) నేనైన
ను వచ్చెదనని దూరాభిప్రాయము. ఒకప్పుడు సంధి, మీఁద జె
ప్పిన రీతిని కుదిరినను ద్రౌపదికి వారు చేసిన కేశాకర్షణ, వస్త్రా
పహారణాపరాధము మాత్రము మీఁద చెప్పిన పరిహారము లవలన
తీఱునవి కావు కాఁబట్టి, అందుకే తాను వీరిని ప్రార్థించి తీర్చివత్తు
నని గూఢాభిప్రాయము.

367 ఇంకను కౌరవుల దోషముల నుగ్గడించి చెప్పి, "ఏరూపం బయ్యెనేమి యీనేమిటికిన్" అని మీఁదివాక్యము లలో యుద్ధమే లెస్సయనుచు 'సంజయునికి భయప్రదర్శనమును చేసి, తాను సంధివిఘటనము చేసినాఁడను నపవాదము తనకు లేకుండుటకయి, ముందు గతించినది యెట్లయినను ఊర్ష్వ యొందుము కని తానుకూడ సంధి నంగీకరించినట్లు తుదకు చెప్పు టలో, ఇన్నియాపద లొందినవీరే సంధి నంగీకరించుచుండఁగా, వారు అంగీకరించకపోవుట ఉచితము కాదను నభిప్రాయము సంజయునకు తోఁచునట్లు చెప్పుట

380 క. ఏ నీవనికై వచ్చెదఁ
దా నొప్పిన మేలుగాక తప్పఁ

దానవ నెగడెద మేమ
మ్మానవనాథునకుఁ జెప్పు మామత మెల్లన్.

ఇందు శ్రీకృష్ణులు సంధికి తానే వచ్చెద నని చెప్పుట కభిప్రాయమేమి? "మేలుగాక"? అనుచోట మే లెవ్వరికి? దానవ నెగడెదము అనుచోటను అవధారణార్థక అకారమువలన లాభమేమి? "మామతమెల్లన్" అని యెందుకు చెప్పవలెను?

తనకు సంధివిఘటనాభిప్రాయయాపవాదము లేకుండుటకయి తానే వచ్చెదనని, 2 సంధివలన దుర్యోధనునకే మేలు. 3 అట్లతఁ డంగీకరింపనిచో అప్పుడే మేము విజృంభించెదము ఆసంధివిఘటనా దోషము అతనికే అగుఁగాక మాకు వలదు 4 ముం దెట్లున్నను తుదకు మాయందఱమతము ఇదియే కాని వేఱుకాదు అని అభిప్రాయము.

361 వ. అని చెప్పఁగా సంజయుండు ధర్మరాజుం జూచి 'పోయి వచ్చెద. నా యాడిన మాటలం దేమియుం దగనియట్టివి లేవుకదా!' అని అనియెను. ఇందు తా నాడినమాటలలో పాండవులయెడలను తగని మాటలెవ్వియును లేవుకదా! అని సంజయుని అభిప్రాయము.

363 క. ఎదురున్నరూపు వలుకక
దుది కటకటపడవు నీవు దుర్ణయమును జె
ట్టిదనమును బెండుకు నగుబలు
కొదవదు నీవాలుకకు వగవానన్నత యెపుడున్.

ఇందు "ఎదురనఁగా నెవ్వరు? ఉన్నరూ పెట్టిది? సంజయుఁడు కటకటపడ నవసరమేమి? దుర్ణయము, బెట్టిదనము,

కొందును అగుపలుకు ఎవరివిషయములో? సంజయుఁడు నర్మోన్నతుఁడెట్లు?

దీనికి యథాక్రమముగా సంజయునిమాటలలో దుర్నీతి పారుష్యము, నిస్సారతయు లేదనియును, అతఁడు కోపాదివికారములు లేనివాఁడనియు, దూతల కుచితమగు నీతిఁ దెలిసినవాఁడనియును, సంజయుని గారవించునట్టి మాటగా కాన్పించును కాని అది అట్టిదిమాత్రము కాదు. మీఁదిమాటలను పట్టి చూడఁగా ఇచటనుకూడ అర్థగాంభీర్య ముండును ఎట్లనఁగా "ఎదురున్నరూపు" అనఁగా మీకు ఎదిరి వారమగు మేము, మీవారి" న్నరూపు" అనఁగా వారిదోషములను ఉగ్గడించి పలికినందుకు, కటకట పడవు. కౌరవులు చేసిన దుర్నయము, బెట్టుతనము, వారినిస్సారతయును మే ముగ్గడించినను, నీ నోటను వానిని పలుకక వారి గౌరవము చెడనట్లును, నీకార్యమున కనుకూల ముగునట్లుగాను, భాగ మిచ్చునట్టిమాట లేక పట్టిమాటలతో నే నుమ్మును తేర్పనాడి నాఁడ వనియు, దూతభావమునకు తగిననీతియందు నిపుణుఁడవు కావున నే నీస్వామిఅభిప్రాయమునకు విరోధము లేకుండఁగను, మా మనస్సులకు నొప్పి కలుగకుండఁగను ఇంతమట్టుకును సంభాషించిన వాడవని సాకూతముగా పలికినపలుకుగా తెలియవగును. ఈయభిప్రాయము ఈ క్రింది పద్యమందును తేటపడుచున్నది.

384 క. నీ వొండె విదురుఁ డొండెను
గావలయుం గాక యిట్టి కార్యంబులకున్

రాజ్యము గలరె తగవా
రీతినయమున నేర్పుఁ గలదె యితరుల కెంతున్.

ధృతరాష్ట్రునకు రాజకీయ కార్యములలో నీతిజ్ఞుఁ డగు విదురుఁడు ముఖ్యుఁ డై యుండఁగా నతనిని పంపక సంజయునిఁ బంపుటకు కారణ మేమి? పంపుఁ గాక ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయము సంధికొఱకేనా? కాదా?. అయితే సంధికై వచ్చినసంజయుఁడు ధర్మరాజుతో నంతదూరము మాటలాడుటలో నెచ్చటను భాగ మిచ్చునట్లు పలుకకునికికి కారణ మేమి? వీని నాలోచింపఁగా విదురుఁడే యిట్టినీతి కార్యములలో పంపఁదగినవాఁడయ్యును అతఁడు ఉభయపక్షములయందును సమపక్షపాతము కలవాఁడును, విశేషించి ధర్మజపక్షపాతము కలవాఁడును అగుటను తనకపటసంధికను కూలించునట్లు అతఁడు చెప్పువాఁడు కాఁడు; మఱియును తానాతనిఁ బంపునపుడు ఆతనితో చెప్పుమాటలలో న్యాయాభినయమును అతఁడు సహించువాఁడు కాఁడు. ఆతనినే సంధికిఁ బంపినపుడు తప్పక భాగ మిచ్చుకొనునట్టి మాటలనే ఆతనితో చెప్పవలసి యుండును ఆతడును పోయి తప్పక భాగమిచ్చునట్లే చెప్పి సంధిచేసికొనినచ్చును. కాబట్టి యింతయును తనకు మనసులో నిష్టము కాకున్నను, పైకి భీష్మాదు లగు పెద్దలకు ముఖప్రీతిఁ జేయునట్లు తలఁచి యిది గూఢముగా నుంచి విదురుని మాని ఆతనితో నీతిలో సమాను డగుసంజయునిఁ బంపుటకు కారణ మయి యుండును.

సంజయుఁడును ధృతరాష్ట్రుఁడు తనను పంపుటకు తలఁచి సంధిమాటలు చెప్పుట లోనే ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయము తెలిసికొనిన వాఁడు కావున అంత దూరము ధర్మరాజుతో మాట్లాడునపుడు భాగ మిచ్చుమాటలు లేకయే వట్టిమాటలతోనే వారిని శాంతిచేయునట్లు చెప్పినాఁడు. ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయము సంజయున కెట్లు తెలిసినదనఁగా, ఇంతకుముందు ద్రుపదపురోహితుఁడగు బ్రాహ్మణుఁడువచ్చి అచ్చటికార్యమందలి అభిప్రాయము పాండవుల భాగము వారికిచ్చి నేఁగు నలయు ననియు, లేకున్న యుద్ధము తప్ప దనియు యుద్ధమునఁ బాండవులు జయమొందుట తప్పదనియును స్పష్టముగా చెప్పెనుకదా! తనకు వారిభాగమిచ్చుతలంపున్నచో ఆబ్రాహ్మణునితోనే యొండు కట్టిసంధిమాటలు చెప్పకుండును? అది యెట్లయినను ఈ సంజయునితో చెప్పనప్పుడైనను సంజయునిఁ బిలిచి.

259. గీ. పాండునరపాలసుతులు ఉపప్లావ్యమునకు
వచ్చి యున్నారనీ వేగి వారు దేవ
సహితముగ వారిఁ గని తత్త్వవాద మేమి
తంగిఁ జాయు వస్మైంయుఁ గగఁ బలుకవలయు

260. క. మీయుత్తర్వు మీరు పనవా,
పాయాసము నిస్తరించి యభ్యుదయమునన్
డాయుట విని ముదితాత్ముం
డై యిట యుత్తేంచె నన్న నమరియా పెంపలన్.

అని చెప్పి, చుట్టలనున్నవారితో నిట్లనియె. "దుర్యోధనుఁడు కార్యాకార్యజ్ఞుఁడు కాఁడు;" "కావున నిట్టికల తఁ కటి

గినది;" "పాండుసుతులు దోషాన్వితులు కారు"; "వారును మన మును క్షీరోదకములగతిఁ గలిసి బ్రతుకుట లెస్స;" వారిదు ష్టులఁ బడఁదగినవారా?" "వారి పితృభాగమును వారేలఁ దగినవారు కారు?;" అనియు, "వారు మనల నమ్మరు" "అన్య కాత్ములము, అన్యాయపరులము, గర్వితులము, అని మనతో వారు కూడియుండుట కొల్లరు;" "మనము వారిభాగ మియ్య కుండఁగ వచ్చునా;" అను మొదలగుమాటలు ఇతరులతో ప్రసం గముగాఁ జెప్పినట్లు చెప్పి, అనిపలికి సంజయుదిక్కు మొగం బై యెల్ల వారును వినున ట్లిట్లనియె.

అని యున్న యీగ్రంథ సందర్భములో ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునితోఁ జెప్పుమాటలు కేవలము పాండవులను శాంతిచే యుమనుటమాత్రమును, ఇతరులతోఁ జెప్పు ప్రసంగములో మాత్రము పాండవులకు భాగమియ్య దగదా అనియు న్యాయ ము పాటింపుమాటయే కాని అదియైనను వారిభాగ మిచ్చునట్లు లేకుండుటయును, పిమ్మట సంజయుని చూచి ప్రయాణపు సంగ తులను చెప్పుటమాత్ర కాని యిచ్చి పుచ్చుకొనుమాట ఒకటి యు లేకుండుటవలననే అతని అభిప్రాయమును సంజయుఁడు తెలిసికొనినవాఁడు ఇతఁడు విదురునంత స్వతంత్రుఁడు కానందున ధృతరాష్ట్రుని నిందింపను, వారింపను చాలక అతని మాటలను, అభిప్రాయమును, అనుసరించువాఁడయి, అట్టి వట్టిమాటలతోనే పొత్తు చేయునట్లు పలికినవాఁడు. సంజయుఁ డించుమించుగా

విదురు నంతబుద్ధిశాలియు, నీతిజ్ఞుఁడును అగుటను తనపక్షమునకు విరోధము రాకుండను, ఎదిరి కాగ్రహము పుట్టకుండను అంత నేర్పుతో మాటలాడెను. అందులకే ధర్మరాజు అతనిని (సంజయుని) ''నయోన్నత''అని సాభిప్రాయముగా సంబోధించినాడు.

377 సంజయుడు మరలి పోవునప్పుడు ధర్మరాజాతనితో.

వ. ఏము కలహంబు గోరక పొందు గోరుట తమకు మేలు...వీరును, వారును మదీయప్రార్థనాభంగంబు సేయక సౌహార్దగుణాంతియు, శాంతియునుఁ జెల్లించి వన్నలజాడ పెట్టక పోరితంబుడిగి తమతమ ధనంబులు గుడిచి సుఖంబుండుట మా పెద్దలకును బుద్ధిమంతులకును సంతోషంబగు. పెద్ద యీనోపఁ డయ్యెనేనిఁ గుశస్థలంబును, వృకస్థలంబును, వాసంతియు, వారణావతంబును, ఇంద్రప్రస్థంబును జాలుఁ గాదేని, మఱియు నెందేనియు నొక్కటి యగునట్లుగఁ దనతో బుట్టినవుల మేపుగ [illegible] దిద్దిన సర్వశాంతి యగును అని చెప్పెను.

ఇందు 'తమ తమ ధనంబు' లనఁగా తమ పితృధనము లనియే కదా తాత్పర్యము పితృధనములు చెరిసగమేకదా? అట్లు అచ్చట చెప్పి 'పెద్ద యీనోపఁడేని అయిదుళావులివ్వుమని' చెప్పుటలో న్యాయముగా తమపితృధనమునఁ దగుభాగ మది అగునా? కాదా? భాగమే అయినప్పుడు, అయిదూళ్లమాత్రము కోరుట యెందుచేత? ''పెద్ద యీనోపఁడేని'' అనుచో సగము కంటె నెక్కువ అనియా లేక అయిదూళ్లకంటె నెక్కువ అనియా? తాసట్లు కోరుట తన స్వత్వమును పట్టి భాగముకోరుటా? లేక దుర్యోధనుని కరుణాలబ్ధ మగునట్లు యాచనమా? అతో

చింపవలయు! మొదటిపక్షమున తమ తండ్రియగు పాండురాజు దిగ్విజయము చేసి తెచ్చినది అతనికి స్వార్జితము కాన, అది అతనికి అసాధారణము) అనఁగా అవిభాజ్యము, శంతనురాజ్యము ధృతరాష్ట్ర పాండురాజులకు సొత్తగుటను, అది తమకు పితృధనమగుటను, అట్లిచ్చుట పెద్ద యిచ్చుట అనిఅభిప్రాయమై ఉండును. అట్లియ్యఁజాలడేని తమభాగమునకుసరియగునట్లుమాత్రము సంఖ్య కయిదైనను, ఆయము కించుమించుగా సరియగునట్టివి అయిదూళ్లైనను కావచ్చును. కాఁబట్టి అట్లిచ్చినను సర్వశాంతి అగునని చెప్పియున్నాఁడు. ఇచట సర్వశాంతి యనఁగా అయిదూళ్లే రాజ్యభాగమంతకును సరిగా నుండు నని అభిప్రాయము కావచ్చును. కాని దుర్యోధనుని కరుణచే నిచ్చినంత అని కాదు. మూఁడవపక్షములో అట్లును కాదేని నెందేనియు నొక్కటి యగునట్లుగా; "దన తోఁబుట్టువుల మేపురకును నిలువ తావు లయిదిచ్చిన సర్వశాంతి యగును" అనుటలో మీఁద కోరిన కుశస్థలము మొదలు అయిదూళ్లు ఇయ్యలేనిచో అవి కాకున్నను మఱియెచ్చటనయినను ఒక్కటి అగునట్లుగా అనఁగా ఈ అయిదూళ్లకు సరియగునట్లుగా నెవ్వియైనను మాఅయిదుగురకును నిలువ తావులు (నివాసయోగ్యములు) ఇచ్చినను సర్వశాంతి అగును, అనుదానిలోఁగూడ దాను కోరిన అయిదు కాకున్నను తమభాగమునకు సరి అగునట్టివి అయిదూళ్లు అయినను చాలు నని అభిప్రాయమే కాని దుర్యోధను చిత్తానుసార మని కాదు.

పాండురాజుకు విజయోపార్జితము అసాధారణమగ్నుం దుకు ప్రమాణము.

యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి వ్యవహారకాండము దాయవిభాగ ప్రకరణముము

శ్లో॥ ప్రమాణం మానుషం దైవమితి భేదేన దర్శితం।
అధునా వర్ణ్యతే దాయ విభాగో యోగమూర్తినా

దీని వ్యాఖ్యానము తత్ర దాయశబ్దేన యద్ధనం స్వామి సంబంధాదేవ నిమిత్తా దన్యస్య స్వం భవతి తదుచ్యతే— సద్వివిధః, అప్రతిబంధ స్సప్రతిబంధశ్చేతి। తత్ర పుత్రాణాం పౌత్రాణాంచ పుత్రత్వేన పౌత్రత్వేన చ పితృధనం పితామహ ధనంచ స్వంభవతీత్య ప్రతిబంధో దాయః॥ పితృభ్రాత్రాదీనాం తత్పుత్రాభావే స్వామ్యభావేచ స్వంభవతీతి సప్రతిబంధో. దాయః॥ తదేవాభిప్రేత్యనారదేనోక్తం— శ్లో. విభాగోఽర్థస్య పిత్ర్యస్య తనయైర్య త్ప్రకల్ప్యతే. దాయభాగ ఇతి ప్రోక్తం వ్యవహార పదం బుధైః.

కింవిభాగాత్స్వత్వంఉత స్వత్వస్యసతో విభాగఇతి,తత్రస్వత్వమేవతా వన్నిరూప్యతే, కింశాస్త్రైక సమధిగమ్యం ఉత ప్రమాణాంతర సమధిగమ్యమితి, తత్రశాస్త్రైక సమధిగమ్యమితి తావదుక్తం గౌతమవచనాత్। స్వామీరిక్థక్రయ సంవిభాగ పరిగ్రహాధిగమేషు బ్రాహ్మణ స్యాధికం లబ్ధం,క్షత్రియస్య విజితం నిర్విష్టం వైశ్య శూద్రయోరితి" ఏవం ప్రతి గ్రహాద్యుపాయకే

స్వత్వే లౌకికే స్థితే బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదయ ఉపాయాః క్షత్రియస్య విజితాదయః। వైశ్యస్య కృష్యాదయః। శూద్రస్య శుశ్రూషాదయః। ఇత్యదృష్టార్థా నియమాః" — జ్ఞాతేషు జ్ఞాయతే స్వామీ బ్రాహ్మణస్యాధికం లబ్ధమితి — బ్రాహ్మణస్య ప్రతిగ్రహాదినా యల్లబ్ధం తదధికం అసాధారణం। క్షత్రియస్య విజితమిత్యత్ర అధికమిత్యనువర్తతే। వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలబ్ధం నిర్విష్టం తదసాధారణం। శూద్రస్య ద్విజ శుశ్రూషాదినా భృతిరూపేణ యల్లబ్ధం తదసాధారణం" — "సప్త విత్తాగమా ధర్మ్యా దాయో లాభః క్రయో జయః। ప్రయోగః కర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ చేతి॥ మనుస్మరణాత్॥ యదాహ॥ శౌర్యభార్యాధనే చోభే యచ్చవిద్యాధనం భవేత్। త్రీణ్యేతాన్యవిభాజ్యాని ప్రసాదే యచ్చ పైతృకే॥ ఇతి॥

ఇత్యాదిప్రమాణములుండుటను పాండురాజుకు పిత్ర్యముగుశంతనురాజ్యములో సగమును కలిపి చూచినచో నది పెద్ద అగును, అట్లియ్యనొప్పనిచో సగ మయినను ఇయ్యవలయు నని తాత్పర్యము.

సంజయుఁడు ధర్మరాజుతోఁ జెప్పుట.

877 "దేవా నీ యాఁడిన మార్గం బంతయు నడిపెద. మీ తండ్రి నీకును దమ్ములకును, వాసుదేవునకును నెట్లు ప్రియంబట్టు సేయువాఁడు గాక" అని యున్నది. ఇందు సంజయునకు ధర్మరాజు చెప్పినట్లు కార్యమును సంఘటింతునని యే నా అభిప్రా

యము సంజయునకు ధర్మరాజు కోరినట్లు రాజ్యభాగ మిప్పింపక వని అభిప్రాయము కాదు. అట్లొప్పందల కాదు, నీవు చెప్పినమాట లన్నియును ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పఁగలవాఁడను. అతఁడు నీకును నీ సోదరులకును, శ్రీకృష్ణులకును కూడ మా తండ్రిభాగము మా కిచ్చుట, లేనిచో యుద్ధము ఏదైనను నీకు ఇష్టమే కావున, వానిలో నేదైన నొకటి అగు నని" తాత్పర్యము.

అర్జునుఁడు సంజయునితో పలికినది.

879 మ. బలమత్తాకృతి యైనభీము డనుశుంభత్క్రోధసంరంభముం
నిలిపెన్ నాఁడును నంతకం బయి తుదిన్ నేఁడుందదుద్రేకముం
ములుగం జేయ నజాతశత్రునికృపామాధుర్యంబు చాలంగ వా
రల కేలా నయవిక్రమోచితవిచారక్లేశముల్ సంజయా!

భీముని కోపోద్రేకమును, నాఁడు "(ద్యూతకాలంబునను) తుదకిప్పుడును, అజాతశత్రుని కృపామాధుర్యము, నివారించుచుండఁగా వారికేల నీతివిక్రమ విచారక్లేశములు? అనఁగా వీరుకృపఁ జేయఁ దగినవారు, వీరు తగనివారు అనుభేదము లేకుండ అట్టి క్రూరులయందుఁగూడను కృపచేత ముగ్ధుఁడయి మా సంరంభమును ఈ అజాతశత్రుఁడే అణఁచివేయుచుండఁగా, వారికి మా నీతివిక్రమముల విచార మెందుకు? వారియెడల ధర్మరాజునకుఁగల కృప అను ముగ్ధత్వమే మా కందఱకును అంకుశ మగుటను, ఈతనికి వ్యతిరేకము చేయఁదగదను నీతికి బద్ధులమయి ఉన్నవారము కాని విక్రమము లేక ఉన్నవారము కాము అను విచారము.

వారికి లేకున్నది. ఈతనికి ఆమాంద్యమెప్పుడు విడుచునో అప్పుడే విశ్రమింతుమని అభిప్రాయము. ఇచటను “అజాతశత్రు” పదమునకు సార్థక్యమును విచారింతము. అజాతః శత్రుః యస్య అను వ్యుత్పత్తిలో శత్రువు లేనివాఁడని అర్థమగుచున్నది, కాఁగా తన ఆ పేరునకు భంగము వచ్చునేమో అనుతలంపే యీతని ముగ్ధత్వము; కాని, వేఱుకాదు. ఆ వ్యుత్పత్తిలో తా నొకరికి శత్రువుకాఁడని అభిప్రాయమ్ముకాని, తనయెడల నొకఁడు శత్రుభావమును చేయఁడనికాదు. కాఁబట్టి వారియందు ఇతను శత్రుభావము లేకుండుటచేతనే, ఇంతవఱకును కృపగలవాడయియే ఉన్నాఁడు. అది యిప్పుడీతను విడిచినను తన అజాత శత్రుత్వమునకు భంగము లేదు కావున ఇటపైని అట్లు జరుగదని ధ్వని.

శ్రీ

శ్రీ మ హా భా ర త వి మ ర్శ ము

ఉద్యోగపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము.

సంజయుఁడు పాండవుల యొద్దనుండి వచ్చి ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పునది.—

6 క. వారెల్లను భవదీయాపారబలము, గారణముగ సౌఖ్యంబున ను
న్నారమని పలుకుదురుగా, మారయఁగా నట్లు కాదె యది జననాథా.

ఇందులో పాండవులు ధృతరాష్ట్రుని బలముచేత సౌఖ్యముతో నుందు రెట్లు? మీఁదను సంజయునితో పాండవులు చెప్పు మాటలలో దుర్యోధనులోభము, ధృతరాష్ట్రుని ఉపేక్షయే మా క్లేశములకు కారణ మనుట కాన్పించుచుండఁగా ఇప్పు డాతఁ డట్లు ఎందుకు చెప్పినాఁడు? "నీవింతకు ముందెట్లు చేసినను ఇప్పుడైనను నీకొడుకును బలాత్కరించి బుద్ధి మఱల్చి వారి భాగము వారి కిచ్చునట్లు చేసెదవను ఆశతో అట్లయిన తమకు సౌఖ్యము గలుగు నని తలఁపుతో నున్నారు. అట్లు చేసినచో నిజముగా సౌఖ్యముతో నున్నవా రగుదురుకదా" అని సంజయుని అభిప్రాయ మయి ఉండును.

7. క. ధర్మజునకు భోగంబులు, ధర్మువుల కెల్లింపు గావు ధర్మంబులలో
నిర్మలబుద్ధి వహింపకుఁ, గూర్మిగలం డతండు కురువంశనిధీ.

ఇందు ధర్మరాజు అహింసయందు మిగుల ప్రీతి గలవాఁడని చెప్పినాఁడు కదా! ధృతరాష్ట్రుఁడు పాండవులవలని భీతిచే నొకప్పుడు వారిపాలి య్యనొప్పికొనునేమో కాని ధర్మమాత్రముకు లోఁబడినవాఁడు కాఁడు. అట్లే అయినచో తనంతట తానే వారిని పిలిచి భాగమిచ్చుఁడా? ఇట్టి సందర్భమునఁ భయప్రదర్శనము చేసి కదా సంధిఁ జేయవలయును; లేనిచో కార్యమగునా? అది గాక పాండవులుగూడ తనతో మాభాగము మాకు న్యాయముగా నియ్యనిచో యుద్ధము తప్పదని చెప్పిరి కదా! అట్లుండఁగా నిందు కిచ్చుట తానిట్లు చెప్పవలయు? సంజయుని అభిప్రాయమును వారిపాలి య్యనక్కఱ లేకుండునట్లు కాదు కదా? ఆలోచించవలయు.

ధర్మరాజునకు ధర్మములట్లు భోగములింపుకావు అనఁగా తను రాజ్యమును కోరుట భోగముల కొఱకే కాదు. క్షత్రియులకు ప్రజాపాలనాదులు ఉత్తమ ధర్మములు కావున వాని నపేక్షించుచు, అహింసయందు ప్రీతిగలవాఁడు అనఁగా క్షత్రియులకు హింస దోషముకాకున్నను, హింస లేకుండఁగా తమకుల ధర్మము తమకు సిద్ధించుట మంచిదను తలంపుగలవాఁడు. నీవు కురుకులమునకు నిధివి అనఁగా మూలపురుషుఁడవయి యున్నాఁడవు.

ఈయుభయ పక్షములవారికిని ఒకరివలన నొకరికి అపాయము లేకుండ చేయవలయు. అనఁగా యుద్ధము లేకుండ వారి భాగము వారికిచ్చి, వీరియట్ల వారికిని, జాత్యుచిత మగుప్రజారక్షణలో యాగాది సద్ధర్మాచరణము సంభవించునట్లు చేయుమని సంజయుని తాత్పర్యమై యుండును.

౪. ఉ. మానవశక్తి యొల్లఁడు సమంచితదైవము యాఁది యందు స్థి
రైన యతండు పుణ్యమును పాపముఁ బెట్టినవాఁడు నీవుఁ నీ
మానవశంబ కాని యొక చొప్పుఁదలంపవు కర్ణసౌబలా
ధీనగు కార్యనిశ్చయము లెల్లను నీమత మొప్ప జేయుచున్.

ఇందు ధర్మమునే అవలంబించినవాఁడయి పురుషకారము నే ముఖ్య మని తలంపఁడు అని యున్నదికదా! అయితే తమకు దైవ మెట్లుచేసిన అట్లే అగునన్నచో, సంధికాని, యుద్ధము కాని దైవమేచేయునని అభిప్రాయమా? అట్లైనచో, తా నెందుకు సంజయునితో ఎంతదూరముగా తమకు వారుచేసిన అపకార ములను ఉగ్గడించుచు, సంధి యగునట్లు ఇప్పుడైనను చెప్పవలెను అని చెప్పెను? మఱియును "నీయందే పుణ్యపాపములను పెట్టి నవాఁడ"నఁగా నేమి? తమ భాగ మిచ్చినచో పుణ్యము, లేకున్న పాపమును అనియేనా? అట్లే అయినపక్షమున మొదల సంజ యుఁడు చెప్పినమాటలలో కౌరవులే, నింధను పాపమును పొందు దురు గాక; నీయట్టివాని కిట్టికార్యకృత్యము తలంచుట మంచిది కా దని చెప్పఁబడినది కదా! అప్పు డామాట లెల్లను ఖండించి తిరుగ సంజయునితో చెప్పు టెందుకు? ఆలోచింపవలయు! మీరు కర్ణ శకుని దుశ్శాసనాదులయందే కార్యభారము పెట్టి వారి శక్తినే నమ్మి ఉన్నట్లుకాక, నిరంకుశ పరాక్రములగు భీమార్జునుల శక్తిని తా నెఱిఁగియు, దానినే నమ్మికొనక దైవ మనఁదగు శ్రీకృష్ణులనే నమ్మియున్నాఁడనియు, పుణ్యపాపము లను నీపైనే పెట్టినవాఁడనఁగా, వారి రాజ్యభాగమును వారు పాలించుకొనుచుండుటను, కులోచితమగు ధర్మము వారికి సిద్ధించునటుల చేయుదువు (అనఁగా సంధిఁ జేసి వారి భాగము

వారి కిత్తువో లేక యెల్లరాజులు నశించునట్లు చేసి పాపకృత్యమును చేయింతువో ఆరెంటికిని నీవే నిమిత్తము కావున ఆపుణ్యపాపములను నీమీఁదనే పెట్టియున్నాఁడని అభిప్రాయము. మీరు మానుషశక్తినే నమ్మియున్నవారు: వారు దైవమానుషశక్తులు రెండును నమ్మియు, కలిగియు, నున్నవారు. ఇందలి తారతమ్యమును నీవే తెలిసికొనవలయు.

12. క. వినుము యుధిష్ఠిరు సైరణ
మనవారలు వెఱపుగా సమర్థింతుర డీ
కొనఁగం దగరే కొండం
గని యోటము పెట్టినట్లు కౌరవనాథా.

ఈ పద్యమునకు పలువిధములుగా నర్థమును చెప్పుదురు. ధర్మరాజు సైరణను చూచి, మనవారు గొఱ్ఱెపోతు కొండతో పోట్లాడఁదలఁచి తానే విజృంభించుచు నిశ్చలమైయున్నకొండను చూచి కొండయందు ఓటమి పెట్టినట్లు, ధర్మరాజు సైరణను సమర్థింతు రని కొందఱు.

(2) "తగరేకొండంగని", అనుచోట తగరు×ఏకొండంగని అనఁగా గొఱ్ఱె తగ్గుటను చూచి దానియం దోటు పెట్టినట్లు ధర్మరాజుసైరణను మనవారు సమర్థింతు రనికొందఱు. ఈ పక్షములో గొఱ్ఱె తగ్గినదే గెలుచు నని అభిప్రాయము. కాని ఈ యర్థములో గొఱ్ఱెకు ప్రతిపక్షముకూడ గొఱ్ఱెయేనా కాదా? గొఱ్ఱె అయినప్పుడు ఆజాతికి పోట్లాటలో తగ్గుచుముందుకు పోదుచుట స్వభావము కదా! అయినప్పుడు ఆరెంటికిని తగ్గుట కనఁబడుచుండఁగా నందులో దేనియం దోటుపెట్టవచ్చును? అక్రియకు కర్తయెద్ది? మఱియును ఇచట "ఏకొంకన్"అనునది 'ఏకొను'ధా

తువు, భావార్థకరూప మని కదా చెప్పవలయును. అయితే 'ఏకొను' ధాతువు భావార్థకరూపము 'ఏకొనుట,' 'ఏకొంట' అగును కాని ఏకొండ కాదుగదా!

(౪) మఱియొక రీతినికూడఁ గానఁబడును. ధర్మరాజు సైరణచూచి, మనవారు కొండతో పోట్లాడఁదలఁచినవారు కొండ నిశ్చలమై ఉండుటనుచూచి, దానియందు వారోటమి పెట్టినట్లు మనవారు తలంతురు కాని, "డీకొనెగండగర్తే" అనఁగా వారు వీరితో డీకొనఁజాలకయున్నారా అని ఇందు కొండతో పోట్లాడఁ దలఁచినట్లు అను సామెత అగును.

ఇట్టియొక్క పద్యమే కాక ఈ కౌరవ పాండవుల సంధివిష యములో చెప్పఁబడిన పద్యములు ప్రాయికముగా పౌరాణికు లకు విగ్రహాములో నుపయోగపడుచున్నట్లున్నవి!

13. క. అనుజులకు నడ్డపడి యే
మినిఁ జేయఁగ లేమిఁ జూచి మెచ్చితి గా కీ
వున సాదు రేఁగె నేని
న్వను తలపాలను నెవ కాని నిజువను సున్మీ.

ఇందు ధర్మరాజు, తమ్ములు విజృంభింపకుండు నటుల తా నడ్డుపడి, యేమియును చేయలేక పోవుటను చూచి, నీవు మెచ్చుచున్నావుగాని, సాధు జనుఁడు సహించినంత సహించి ఓర్వక, రేఁగెనేని తుదిఁజూడక విడువఁడని అర్థమును చెప్పుచు న్నారు. ఇందు రెండు ఆలోచింపవలసియున్నవి.

(1) ధర్మరా జేమియుఁ జేయలేమిఁ జూచి మెచ్చెద వను నది సంగతముగాఁ గానరాదు; సంతోషించుట అయినచో కావ చ్చును కాని మెచ్చు టెందుకు?

(2) "మఱియు సాధు రేఁగనేని నిలువదు." అనుచోట 'సాధుజనుఁడు' కర్త అయినపుడు 'నిలువదు' అనుక్రియ ఆ మహా ద్వాచకముగా నున్నది ఇందు మొదటిదానికి 'ధర్మరాజేమి యుఁ జేయఁగలేఁడు', అనుదానికి ఏమియును చేయక ఊరకుండుట అని కాని శక్తిలేకుండుట గాదు. అట్టిదానింజూచి, నీవు శక్తిలేమిగాఁ దలఁచి మనవారు చేసిన కృత్రిమ వ్యాపారమే బాగని తలంచి, దానికే నీవు మెచ్చెద వని చెప్పినచో సంగతముగాఁ దోచును. రెండవదానికి ఉపపత్తి కానరాదు. ఇచట సాధు అను దానికి మదించిన వృషభ మని కొందఱు చెప్పుదురు.

అంతకంటె 'సాతు' అని పాఠమయినచో బాగనితోఁచు చున్నది. 'సాతు' అనఁగా బాటసారులగుంపు (బిడారు) అది రేఁగనేని (ఉద్రేకించినచో) గంతవ్యస్థలమును చేరక మధ్యను ఆగదని తాత్పర్యము.

14. అనయము పుట్టి జూదమున నయ్యెడ యంగయుఁ జిచ్చు వెట్టి కా
ల్చిన యది నీయుపేక్షయ వశీకృతచిత్తుఁడు ధర్మసూతి మె
త్తనిపులి యెల్లవారలు నధర్మ॥ నీవయిఁ బెట్టువ తకు
న్వినఁడును గానఁడుం బిదప నీకును వాకు మఱల్ప వచ్చునే.

జూదమందన్యాయముపుట్టినది. దానినప్పుడు వారింపక నీ చేయుపేక్షయే వారిమనములందుఁ బుట్టిన కోపానలమై మన వారికి చిచ్చుగా పరిణమించి దహించినది. అనగా అప్పుడే దహించివేయును గాని ధర్మరాజు వశీకృతచిత్తుఁడగుటను తనకు ధర్మహానినోర్వక సహించి మీరుచేసినది అధర్మమని తానెఱిగిన వాఁడయ్యును, ఎల్లవారును నీయందు అధర్మమును నిశ్చయించి పలుకువఱకును మెత్తనిపులివలె సహించినాఁడు.

"పులిమీసముల నుయ్యేలనూఁగుఁ" ననుసామెత, అగును తన కెంతక్లేశములు మీఁదుకలుగఁ జేసినను చిత్తమున వికారము నొందక ఉండి, పులితనను మిక్కిలి పరిభవించి కోపము తెప్పించు నంతవఱకును ఓర్చి పిమ్మట నెవ్వరికిని అశక్యమైనయట్లుచేయునో, అట్లే యితఁడును మీఁదుమందెల్లవారును తప్పని నిశ్చయింపగా పిమ్మట (ఇప్పుడు) విజృంభించిన, ఆతనిని, నీకును నాకును, మరల్చుటకు శక్యమగునా? అనఁగా ఉపశాంతికయి పంపిననీకును, పోయినవాకును ఉపశమింపఁ జేయుట యెట్లు శక్యమగునని సంక్షేపముగా పర్యవసితాంశమును సూచించుచు చెప్పెను.

ఇట్లు చెప్పి "గమనాయాసమున అంగములునొచ్చుచున్నవి; మిగిలినది తేపువచ్చి విస్తృతముగాఁ జెప్పెద'నని పలికి సంజయుఁడు వెళ్ళఁగా, ధృతరాష్ట్రుఁడు విదురుని పిలిపించి "సంజయుఁడు పాండవులయొద్దకు వెళ్ళి వచ్చి నన్ను మిగుల నిందించి తేపువచ్చి అక్కడిసంగతులు చెప్పెదనని వెళ్ళినాఁడు. అంతటి నుండి నామనమునకు నెవ్వగకలిగి కంటికి నిద్ర రాకున్నది" అని చెప్పఁగా, విదురుఁడు

21- 22 క. బలవంతుఁడు పైఁ బెత్తిన,
బలహీనుఁడు ధనముఁ గోలుపడినయతఁడు ప్రము
చ్చుల వేచువాఁడుఁ గామా
కుల చిత్తుఁడు నిద్రలేక యుందురు రధిపా.

క. ఇక్కాలములలోపల, నొక్కటి నీచిత్తవృత్తి నొందదవనా? యిరు సా
హస్యక్కటిఁ గుడుఁ దలఁచితో ఒక్కటి గత మేమి, నీకు నిద్రపోకుంటకున్.

ఇాదు విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునిచేయు ప్రశ్నములు ఉచితము లేనా? మొదటిపద్యములో నిద్రలేమికి కారణములను

ముఖ్యాటిని సామాన్యముగా నుగ్గడించినాఁడుకదా? అంతకుముందే ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయుఁడు పాండవులయొద్దకు వెళ్లివచ్చి అచ్చటి సమాచారము చెప్పిపోయినప్పటినుండియు: తనకునిద్ర రాకున్న దని చెప్పుచుండఁగా, విదురుఁడిట్లు వికల్పించి అడుగుట సంగత మగునా? ఒకప్పుడు మొదటిపద్యములో, నిద్రలేమి కారణము లను లోకసామాన్యదృష్టిచే నుగ్గడించినను. రెండవపద్యములో "ఇట్టి అగాములలోపల నొక్కటి నీచిత్తవృత్తి నొందదవెనో?", అని ధృతరాష్ట్రునియందు సంభావించుట అసంభావితము కాదా? విదురుని అభిప్రాయమేమి సూక్ష్మదృష్టినాలోచింపగా విదురునకు ధృతరాష్ట్రునియం దాదోషములుండునని అభిప్రాయము కాదు. లోకసామాన్యముగా నిద్రాభంగ కారణముల నుగ్గడించి, వానిని కొఱగాములుగాఁబలికి, వీనిలోనొక్కటి నీచిత్తమందు తగులదుకదా అని? ప్రశ్నించి, పిమ్మటను " ఒరుసొమ్మొక్కటిఁ గుడవఁదలంచితో అనియును అడుగుటవలన మీఁదఁజెప్పిన కారణములు ధృతరాష్ట్రుని నిద్రలేమికి నిజమయిన కారణములుకావని తెలిసియును. వానితోకూడ "నొరులసొమ్ముఁ గుడువఁదలఁచుట" సమానదోషముగా నిరూపించుట అతనిఅభిప్రాయము అదియే నిజమైన కారణమని తాను తెలిసినవాఁడయ్యును ఇతర కారణములనుకూడ సామాన్యముగా నితనియందారోపించినచో అందుకైన లజ్జనొంది పశ్చాత్తాపమునొందునేమో అనుతలంపుతో నట్లు ప్రశ్నించి యుండునని ఊహింపనగును.

ధృతరాష్ట్రుడు విదురునితో

28 తే. అనిన ధృతరాష్ట్రుఁ డిట్లను నతనితోడ
ధర్మసుకుమాటచా ప్పెవ్విధంబొ యెఱుఁగ

కుడికిఁ జేసి చింతిల్లితి కొంపు దీవు
తెలియఁ జెప్పి నాయకులమట మఱుఁ జేయ

అని చెప్పెను.

ఇందు విదురునివికల్పముల కవకాశములేని యటుల ధర్మరాజు తలంపుచొప్పెద్దియో తెలియక చింతిలినట్లు సమర్థించుకొని. ధృతరాష్ట్రుఁడు చెప్పుటలో ధర్మరాజు సంజయుని మాటలవలన శాంతినొందినో లేక భాగమియ్యక తప్పనట్లుండెనో అనుఅభిప్రాయము తోచును.

24 అనవుడు నట్లనుక్ విదురుఁ డక్కట ధర్మసుతుండు బాంధవు
డును జెలికాఁడునుం దగుభటుండును బ్రెగ్గడయుం గుఱుండు గాఁ
డేఁ నృపపకేణ్యా నీకు ప్రకటీకృతసత్యుఁడు శాంతమూర్తి స
ద్వినయవివేకశీలగుల విక్రముఁ డాతఁడు నీకు పల్కునే.

ఇందు విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయములో ధర్మరాజు శాంతినొందెనో, యుద్ధము చేయునో అనుచింతకయి ధర్మరాజు యుద్ధముచేయఁడని స్వాభిప్రాయాను గుణముగ సమర్థించుచు చెప్పుచున్నాఁడు.

'కీడువల్కునే' అనఁగా మీయెడఁగాని తమయెడఁగాని ఒకకీడు కలుగునట్లు పల్కునా అని తమభాగమిచ్చినచో యుద్ధము వలనికీడు నంగీకరింపఁడు. అట్లుకాక నీ పట్టిమాటలతో శాంతినొందినచో తమకుకీడగును. యుద్ధమయినచో మనవారికి కీడును వచ్చును. కావు నట్లుకాక తమభాగమును తమకిచ్చినచో నుభయులకును కీడురాదని అభిప్రాయము.

ఈ పద్యములో ధర్మరాజు ధృతరాష్ట్రునకు గురుఁడని చెప్పెను. దా విదురుని అభిప్రాయమేమి? అనఁగా వాతాహిత

బోధచేయువాఁడు గురువుకావున యుద్ధముకాకుండ సంధివలన తమభాగమిచ్చి సుఖమునను్ండు మని చెప్పుట హితముగాన నట్లు చెప్పుటచే గురువని అభిప్రాయము కావచ్చును.

25 ఆ. నీవుఁ గొడుకు వారి నెనరు లేక పుచ్చితి
రిదియ చాలు నకట మఱియుఁ బాలు
పంచి యిండు పిల్లి పట్టఁగ నీ కాకు
సేసి యున్న నేల చెల్లఁ జెప్పు.

నీవును నీకొడుకు దుర్యోధనుఁడును వారియెడ ప్రేమలేక వారిని రాజ్యభ్రష్టులఁ జేసి తోలివేసినారు. అదియే చాలు. అనఁగా లోకములో నిందుకు అదియే చాలు ఇంకనైనను వారి తండ్రిపాలు వారికిచ్చుట న్యాయము. అట్లుకాక ఒకమాంసఖండము తనకు దొరికినదని పట్టుకొని పిల్లి విడువనట్లు, మీరు వారిభాగ మియ్యక అక్రమించుకొనఁగా నదియెట్లు చెల్లును? ''పులి నోటి మాంసఖండమును పిల్లి తీసికొనినట్లు''అని సామెత కలదు.

2-26 క. మీరు శకుని కర్ణ దుశ్శాసనుల మీఁద రాజ్యభారంబు
పెట్టికొనియుండు రిది తుదిముట్ట నేర దది యెట్లుం జేసి

మీరు శకుని కర్ణాదుల దురాలోచనమున కపటద్యూతము కల్పించి, వారి రాజ్యమునైతే అపహరించితిరి; కాని దాని నిర్వహించుకొని నిలిపికొనుటకు వారు సమర్థులు కారు. పిల్లి,పులి నోటి మాంసఖండమును ఎట్లో తాను పట్టికొనినను, పులి దానికి ప్రయత్నించి నపుడు తాను నిలిపికొనఁగలదా అని తాత్పర్యము.

27 క. తమఁ దారెఱుఁగుట నేఁగప
డమి దాలిమి విడుపు గలుగుటయు లేని ప్రభు

త్వము గలదె వారియందీ
సు మానుషము లోకుఁడు బట్టి చూడంగలమే.

ఇందు చెప్పఁబడిన శోభనగుణములగు పురుషగుణములలో నొకటిచూచిన నొకటియైనను వారియందు అనఁగా శకునికర్ణాదులందు కలదా? ఇట్టి గుణములు లేని ప్రభుత్వ మెచ్చట నైన నుండునా? అనఁగా అట్టి పురుషగుణములు లేని వారు రాజ్యభారమును నిలుపఁ గలరా అని అభిప్రాయము. శకునికర్ణాదులందా గుణములు లేకపోవు టెట్లనఁగా తమశక్తిని తామెఱుఁగక వారితో విరోధమును కల్పించినారు ద్యూతమున గెల్చినామన్నంతమాత్రమువననే ఉచితానుచిత వివేకము లేక వేగిరపడి, మహాపతివ్రతయగు, ద్రోపదిని, పరిభవించినారు పిమ్మట వారజ్ఞాతవాస భంగమొందవలెనని గోగ్రాహణము చేసినారు పిమ్మట, ద్రుపదపురోహితుఁడువచ్చి చెప్పినప్పుడు వారిభాగము నిచ్చుటకంగీకరించినారుకారు. కాఁబట్టి యీ దోషములు మనవారియందును, ఆసుగుణములు వారియందును కలవు. అదియెట్లనఁగా, వారుతమ శక్తిని తాము తెలిసినవారయ్యును, ద్యూతకాలమందు తమకు చేసిన పరిభవమునకు వేగిరపడక, (అప్పుడే విజృంభింపక). తాలిమికలిగి దుష్కరమగువనవాసాదిక్లేశముల సహించి, (విడుపు కలిగి) అనఁగా యుద్ధమున విజృంభించినచో తమకు యా వద్రాజ్యలాభము కలుగునను నిశ్చయమున్నను, సంధికోడఁబడి, సగపాలుకే అంగీకరించి; తమకున్నంత ప్రభుత్వమునే తాము కలవారు; మనవారన్ననో తమకు లేనిప్రభుత్వము నారోపించుకొని యున్నారు. యీవద్రాజ్యమున్ను తమకు దక్కెనని తలంచుచున్నారు. ఇంకను మనవారికి తమ్ముఁదామెఱుఁగమి యెట్లనఁగా

ఘోషయాత్రలో గంధర్వులచే చిక్కఁబడినపుడు ధర్మరాజునొద్దకుఁబోయి ఆతనితో తమవారమనియు రక్షింపుమనియు ప్రార్థించి వారిచే రక్షింపబడి, యిపుడు తమరు వారి నన్యులుగాఁ జేయుట వీరికనాత్మజ్ఞత అనియును గావచ్చును,

విదురునితో ధృతరాష్ట్రుడు చెప్పుట:—

39 తే. సంజయుని చేతఁ గార్యంబు చందమెల్లఁ
దెలిసి మనకెద్దిసేయంగఁ దెలుఁగు దాని
నరసి చేయింపు మిపుడు నామనము దల్ల
డిలుంట హితభాషణంబుల డిందుపఱుపు.

ఇందు ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయము సంజయునివలన వారిభాగమిచ్చుకొనక తప్పనట్టి చొప్పు తెలియఁబడుటచేతనే, నిద్రలేక యుండిన వాడయ్యును విదురునితో నిపుడు చెప్పుటలో సంజయునిమాటలలో కార్యశేషము తేటఁబడనట్లునటించి. అతఁడేమి చెప్పెనో అను సందేహమే తనకుఁగుందుటకు కారణముగా సమర్థించి, విదురుని అభిప్రాయమును అట్టిదికానే తెలిసికొని, దానిఁగొప్ప దలకాక, అప్పటికి తగినట్లుప్రశాంతి వచనములను చెప్పుమని కోరినట్లు తెలియనగును

మఱియు, "మనకెద్దిసేయంగఁ దెఱఁగుదానిపనిచి చేయింపుమిపుడు" అనునది విదురునకు ప్రీతిగాఁ జెప్పుట కాని అతఁడు చెప్పినట్లు చేయుటకు కాదు.

అప్పుడు తనకు కలిగియున్న ప్రజాగరమువలని సంతాపము తీఱునట్లు హితభాషణములు చెప్పుమనియే కాని వేఱుకానట్లు ఈ పద్యశేషమువలనను "నీవుధర్మాధర్మవిదుండవు, నయానయజ్ఞుండవు" అను పై వచనము వలనను స్పష్టమగుచున్నది. ముందు

ద్యూతము కల్పించినపుడు "మాటలలో విదుర భీష్మాదుల ననుసరించి నట్లుండుము కాని కార్యమువట్ల నీహృదయమునే యనుసరించి"యుండు మని దుర్యోధనునితో తాను చెప్పెను. అట్లే యిప్పుడు విదురుని స్తుతిచేసి అతని ప్రీతికయి చెప్పినదిగా తెలియనగును.

విదురుడు చెప్పుట.

(31) జనులకు నొడఁబాటగువిధమున ...

(32) కోపమ్ము నుబ్బును ...

(33) ఏలిన వానిని ...

(34) నెమ్మిగల వారినెల్లను ...

(35) ధనమును విద్యయు వంశంబు ...

(36) అరిదిశలుకాని ...

ఈ పద్యములులోక సామాన్యముగాను, విశేషించి ఆగుణములు పాండవులందుఁ గలిగివున్నట్లును, వ్యతిరేకముగా కౌరవులందు లేనట్లును, సమర్థించి చెప్పినాఁడు.

37 తే. ఒకటిఁ గొని రెంటి నిశ్చలయుక్తిఁ జేర్చి మూఁటి నాల్గింటి
గడువశ్యములుగఁ జేసి యేనిటిని గెల్చి
యాఱింటి నెఱిఁగి యేడు విడిచి వర్తించువాఁడు వివేక ధనుఁడు

ఈ పద్యమునకు "నిశ్చలవృత్తిఁ జేర్చి" అనియును పాఠభేదముకలదు. ఈ పద్యమునకు పలువిధములుగా నర్థములను చెప్పుచున్నారు. దీనికి మూలభూతమగు శ్లోకము సంస్కృత భారతములో,—

"ఏకయా ద్వేవినిశ్చిత్య త్రీంశ్చతుర్భిర్వశేకురు।
పంచజిత్వావిదిత్వాషట్ సప్తహిత్వా సుఖీభవ॥

అనియున్నది. దీనిని చూచి ఆవిభక్తుల ననుసరించి కొందరీ పద్యమునే, "ఒకటిఁగొని రెంట నిశ్చలవృత్తిఁ జేర్చి మూఁటి నాల్గింటఁ గడువశ్యములుగఁ జేసి యేనిటినిఁ గెల్చి యాఱింటి నెఱిఁగి యేడువిడిచి వర్తించువాఁడు వివేక ధనుఁడు" అనియును చదువుదురు. మొదల టీక్కాగా రేదో ఒకవిధముగానే చెప్పియుందురు; కాని యిటీవల 'టీక్కానలు' అనేకులు లేచి పాఠములనేకములు కల్పించుటచేత వానికర్థములను కూడ అనేక విధములుగా చెప్పుచున్నారు. ఎట్లనఁగా, యథాక్రమితార్థము. ఒకటిచే రెంటియందు నిశ్చలవృత్తిని చేర్చి, మూఁటిని నాల్గింటిచేత మిక్కిలి వశపఱచుకొని, అయిదంటిని జయించి, ఆఱింటిని తెలిసికొని, యేడింటిని విడిచి, వర్తించువాఁడు గొప్పవివేకవంతుఁడు. ఇచట నొకటిఅను దానికి 'బుద్ధి' అనికొందరు 'ధైర్యము'ని కొందఱును; 'రెంటన్' అనుదానికి 'పుణ్యాపాపములయందనియు' 'జయాపజయముల యందని,' యు, 'మూఁటన్' అను దానికి 'శత్రుమిత్రబంధువు' లనియు. 'ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులని'యు, 'నాల్గింటిన్' అను దానికి 'సామాద్యుపాయముల చేతనని'యు; 'ఐదింటన్'అను దానికి 'ఇంద్రియములనని'యు;'ఆఱింటన్' అను దానికి 'సంధ్యాది షడ్గుణములనని'యు: 'ఏడు' అను దానికి 'సప్తవ్యసనములని' యును చెప్పుచున్నారు. ఇట్లు చెప్పుటకు కారణము. ఏకయా ద్వేవినిశ్చిత్య "అను శ్లోకమునకు, ఏకయా బుధ్యా ద్వే పుణ్యాపాపే త్రీన్, శత్రుమిత్రబాంధవాన్, చతుర్భిః సామాద్యుపాయైః, పంచ,జ్ఞానేంద్రియాణి · షట్, సంధ్యాదిగుణాన్, సప్త, ద్యూతపానాది వ్యసనాని అనియున్నటిప్పణమును చూచి యిట్లొకపక్షము వారు చెప్పవక్షము. రాజనీతి ప్రకరణ

ములో విదురుడు చెప్పినదగుటను రాజనీతికముగుణముని రెండవ పక్షమువారు చెప్పునర్థముగాను కాన్పించును. కాని ఏ పక్షములో నయినను సరిగానున్నట్లు తోచదు. మూల హృదయము తెలియదు

మూలశ్లోకములోని విభక్తులను లింగములను మాత్రము ననుసరించి టిప్పణము వ్రాయబడినట్లున్నది. కాని విషయమునకు సరిగాఁగానరాదు. ఎందుచేతననఁగా!—ధృతరాష్ట్రుడు చేయు ప్రశ్నము విదురుఁడు చెప్పు సమాధానమును బట్టిచూడఁగా నది రాజనీతియో, లోక సామాన్యధర్మమో స్పష్టముగాక ఇట్లు భిన్నాభిప్రాయములు కలిగియుండును. అది యెట్లైనను ఒకపక్షమునకు ఆ పక్షమువారు చెప్పునర్థము సరిపడియుండవలెను కదా? అట్లు కానరాదు. రాజనీతిపక్షములో బుద్ధిచే పుణ్యపాపములందు నిశ్చలవృత్తి నేర్చి, లేక చేర్చి, లేక చేసి అనికాని ఎట్లు చెప్పినను ఆదిన్వారసికార్థముగాఁ గానరాదు. పుణ్యపాపములందు నిశ్చలవృత్తిని బుద్ధిచేఁ జేయుట ఎల్లవారికిని ఎల్ల కార్యములయందును తుల్యమగుటను, రాజనీతిలో దానిఁ జెప్పుట కావశ్యకత కానరాదు. మఱియు సామాద్యుపాయముల చేత శత్రుమిత్రబంధువుల, వశపఱచుకొనుట సందర్భోచితము కాదు. రాజనీతిలో సామాదుల ఉపయోగము శత్రుల విషయములో మాత్రమేఁగాని మిత్రబాంధవుల విషయములోఁగాదుకదా. మఱియు నిశ్చలవృత్తి జేర్చి (నేర్చి, చేసి, ఎట్లయినను) ఈ పాఠములలో రెంటిన్ అను ద్వితీయ కన్వయమెంతగా సమంజసమై ఉండలేదు. ఇంక ‘మూఁటి నాల్గింటిన్’, అను రెండురూపములు కూడ, ద్వితీయాంతములగుటను వానియర్థమున్నూ ఉచితము

గాఁ గనుపడదు. మఱియు 'రెంటిని' అనునది కర్మయగుకదా, ఉండవలెను. దానికి చేర్చి, చేసి, అనువానితో అన్వయసందర్భ మెట్లో కానరాదు. అట్లే నాల్గింటిని అనునది కర్మఅయినచో సామాదులు కదా అర్థము. వానిని వశపఱచుకొనుట అనునది స్వారసికముగాఁ దోచదు. అట్లుకాక ఒకప్పుడు రెంటను అని సప్తమిలో పాఠము చెప్పినప్పుడు నాల్గింటను అనునదికూడా నట్లే చెప్పవలయునుకదా! అప్పుడు సామాదులలో అనికదా,అర్థము! అది పొందుపడదు అందుకే'నాల్గింటన్' అనుదానికి సామాదుల చేత నని తృతీయాపాఠమును చెప్పుదురు. కాని పాఠములలో ప్రక్రమ విరోధమువచ్చును కదా! అందుకే కాఁబోలు క్రొత్తగా శోధించి ముద్రించిన పుస్తకములలో నన్నిటికిని ద్వితీయాంతపాఠమునే వ్రాసినారు. వారును ప్రక్రమమును సూత్రము చూచి దిద్ది వ్రాసినట్లు కాన్పించుచున్నదికాని అర్థ మెట్లాలోచించిరో తెలియదు. "స్థితస్యగతిశ్చిన్తనీయా" అను న్యాయముచే నేదో ఒకపాఠమున కొకపక్షములో నొకరీతిని అర్థము చెప్పవలయును కావున, నొకపాఠమును విచారింతము అందుకుముందు మూలశ్లోకమునకు సరిపెట్టికొనినచో పిమ్మట పద్యమునకు కొంతసుకరమగును కావునఁ దానివిచారింతము రాజనీతిలో, ఏకయాబుద్ధిచేత లేక సమన్వష్టిచేత, ద్వేకార్యాకార్యములను, లేక "ఆత్మోదయః పరజ్యానిః ద్వయం నీతిరితీయతీ" అనుప్రకారము తనవృద్ధిని, శత్రువుల క్షీణతను, లేక "ఉచ్ఛృంఖలాఽనుచ్ఛృంఖల సత్త్వముల"ను వినిశ్చిత్య, నిశ్చయించి; చతుర్భిః సామాదులచే త్రీన్‌సహజ కృత్రిమప్రాకృత శత్రూన్ వశీకురు వశపఱచుకొనుము. పంచజిత్వా ఇంద్రియ

ములను జయించి, విదిత్వాషట్ = సంధ్యాదిగుణములను తెలిసి సప్తహిత్వా=వ్యసనముల నేడింటిని విడిచి సుఖీభవ, సుఖవంతుఁడవు కమ్ము. అని సందర్భోచితముగాఁ దోఁచుచున్నది. దీని ననుసరించి పద్యపాఠముండవలయును. అది యేదియును సరిగా కానరాదు. కాని ఉన్నదానికేదో ఒకవిధమున ఆలోచింపవలయును కావున, ఒకటిఁ గొని శ్రద్ధనవలంబించి; రెంటి నిశ్చలయుక్తి నేర్చి, అర్థ నీతిశాస్త్రముల రెంటిని స్థిరమగు పూనికతో నేర్చికొని; మూఁటిని=ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తులను, నాల్గింటిని, రాజవిద్యలు నాల్గింటిని వశముచేసికొని; ఏనిటిని గెల్చి=ఇంద్రియములను గెల్చి; ఆఱిటినెఱిఁగి=సంధ్యాది గుణములను, లేక "అర్థాగమోనిత్యమరోగితా చప్రియాచ భార్యాప్రియవాదినీచ, వశ్యశ్చపుత్రోర్థకరీచవిద్యా షడ్జీవలోకస్య సుఖానిరాజన్. అనుప్రకారము వానిని తెలిసి; లేక "నిద్రాతంద్రాభయంలజ్జా చాలస్యం దీర్ఘసూత్రతా, షడ్దోషాః పురుషేణేహ హాతవ్యా భూతిమిచ్ఛతా" అనుప్రకారము ఆ యాఱుదోషములను, త్యాజ్యములుగా నెఱిఁగి; ఏడువిడిచి, వ్యసనముల నేడింటినివిడిచి, అని చెప్పవచ్చును. లోకసామాన్యధర్మపక్షములో — ఒకటిఁగొని=విద్యనవలంబించికొని; రెంటిని=ఐహికాముష్మిక సాధనముల నేర్చి; మూఁటిన్=త్రివర్గమును, నాల్గింటిన్=వర్ణాశ్రమధర్మములను వశపఱచుకొని=సిద్ధింపఁ జేసికొని; ఏనిటిన్=ఇంద్రియములను గెలిచి; ఆఱిటిని, కామక్రోధాదులు శత్రువులుగా నెఱింగి; ఏడు వ్యసనములను విడిచి అనియును కావచ్చును. కాని ముందీవిదురుని వాక్యములలోనే "వెలఁదిజూదంబు" (2-44) అను పద్యములో సప్తవ్యసనములు దూషింపఁబడియున్నవి కాఁబట్టి యిచట ఏడు

విధించి అను దానికి వ్యసనములే అని చెప్పుట, యేపక్షములో నైనను సరిపడదు. అంతకంటె శ్రుతియొక్క అర్థము కానరాదు. విదురాభిప్రాయము తెలియఁబడదు.

49 ఆ. ఇట్టి చందంబులు ధర్మనందనునకుం గలవు.

అని చెప్పినాఁడు. మీఁదఁ జెప్పిన వానిలో కొన్నిదోష ములు కొన్ని గుణములును ఉండుట చేత, ఈ వచనమునకు దోషములచోట అవి లేవని విపరీతలక్షణచే నర్థము చెప్పవలసి నట్లు కానిపించుచున్నది.

ధృతరాష్ట్రుఁడు విదురునితో.

50 తే. హితముఁ గర్తవ్యముఁ దగఁ దెలియుఁగు దీవు
ధర్మసూక్ష్మచందమును విదితంబు నీకు
నట్లు గావున నెఱిఁగింపు మఖిల కార్య
జాతమును జిత్తతాపోపశమము గాఁగ.

ధృతరాష్ట్రుఁడు మొదలఁ జిత్తతాపోపశాంతిని కోరియే కదా విదురుని అడిగినాఁడు. విదురుఁడును పాండవులను పిలిపించి వారి భాగము వారి కిచ్చివేయుటయే కర్తవ్యముగాఁ జెప్పెను గదా! ఇట్లుండఁగా మరల కర్తవ్యము నడుగుట, విదురుఁడు చెప్పినట్లే, తాను చేయుటకా? లేక మాటమాత్రము వినుటకా? ధృతరాష్ట్రుని అభిప్రాయమేమి? విదురునిమాట ననుసరించినట్లు నటించుచు, తన కేదో యొకరీతిని మాటలమాత్రముననే చిత్త శాంతి కావలెనని కోరినట్లు తెలియఁదగియున్నది.

విదురుఁడు చెప్పుట.

2-52. ఉ. దక్కను రాజ్య మంచు శకటా యిటు గమ్ముని భాగమీక నీ
వెక్కటి ద్రుంగఁ జూచెదది యెట్లగుఁ గుక్ విసమీవులోలతన్

గ్రక్కున నామిషంబుచవి గాలము మ్రింగినచాడ్పునం గావె యి
ట్లుక్కునఁడయిన నీ కొడుకు నుల్లమునున్నటు లాడఁగాఁడునే.

ఇందు ధృతరాష్ట్రుఁడు తన్నొత్తి యడుగుటను కర్తవ్యాంశమును తెలియనడుగుచున్నట్లుగానే సమర్థించి, తన యభిప్రాయమున పాండవులకు భాగ మిచ్చివేయుట అనుదానినే, మఱియొకభంగిని దృష్టాన్తపూర్వకముగా, చెప్పుచున్నాఁడు. ఈ పద్యమం దభిప్రాయము చాల గూఢముగా నున్నట్లు తోఁచుచున్నది. ఇంతకుముందు వారిభాగము వారి కిచ్చివేయుమని చెప్పుచున్నప్పటికిని, మరలమరల ధృతరాష్ట్రుఁడు "నీవు ధర్మాధర్మజ్ఞుండవు; నయానయవిదుండవు" అనుచు నడుగుట వలన ధృతరాష్ట్రుని మనమున నొక ధర్మసందేహ మూహించి, యిట్లు విశేషించి చెప్పియుండును. ఎట్లనఁగా, ఈరాజ్యభాగము ధర్మరాజునకు, దుర్యోధనునకునా? తనకును ధర[illegible]నా? లేక తనకును పాండురాజునకునా? అని శంకించి, [illegible] యుండఁగా ధర్మరాజునకు, దుర్యోధనకును కాదు. [illegible] భాగభాక్కు పాండురాజుగాని ధర్మరాజు కాఁడు. [illegible] మృతినొందినాఁడు గాన నతని భాగము తనయందు [illegible]మిం చుట న్యాయ్యమే అయి యుండు నని ధృతరాష్ట్రుఁడు తలఁచి, తన్ను ధర్మాధర్మవిదుండవు, నయానయజ్ఞుండవు, అని అనుటలో తాను పాండవుల భాగమియ్యకున్నను అది ధర్మవిరుద్ధము, నీతి విరుద్ధము కాకుండు నటులఁ జెప్పుదునేమో అని అట్లడుగువానిగాఁ దలఁచి ఆసంశయమును తీర్చుటకయి "నీ తమ్ముఁడు మృతి నొందుటను, మొదల పాండవుల కెట్లో భాగ మిచ్చివేసినందుకు, గూఢముగా విషాదమొంది, అందుకే జూదమును కల్పించి వా

రించి ఇంతకాలమున్ను, ఏకభోగ్యముగా ననుభవించుటచేత దక్కెనని తలంచెదవు కాని, అది అట్లు కానేరదు. పాండురాజు మృతినొందినను అతని కది పిత్ర్యముగుటచేత స్థిరదాయములో పుత్రులు లేనప్పుడు దానికి పౌత్రులు హక్కుఁగలవారై యుందురు కావున, ధర్మరాజునకును, నీకును దాయము కాని నీ కొడుకు దుర్యోధనునితోఁ గాదు. ఇప్పటికి, నీవే స్వతంత్రుఁడవగుటను వారి భాగమిచ్చివేయు స్వాతంత్ర్యము నీయందే యున్నదనియు, జూదములో హరించుట న్యాయ్యమై చెల్లదనియు, "ఎక్కటి, ఒంటరిగా మ్రింగఁదలఁచెదవు" అవివేకి భక్ష్యాభక్ష్యముల నెఱుఁగక, జీర్ణముకాని దానిని మ్రింగినచో అది యెట్లు జీర్ణమగుననియు, అఱుఁగుట అనగా "పరిణామే సుఖావహం" అను న్యాయమున జీర్ణమయినపుడు సుఖకరము కానిది, జీర్ణముకానిదనియే అనియు, "ఆమిషము చవిఁగొని గాలమును మ్రింగిన మీనమెట్లగునో" అట్లే ఈ ద్యూతసమయ ప్రకార మింతవఱకును అనుభవించుటచే నీకు భాగమే లేదని హరించినచో అట్లె అగునని తాత్పర్యముతోఁ నిట్లే విదురుఁడు చెప్పియుండును.

ధృతరాష్ట్రుఁడు.

54. క. ఇందాఁక నీదుపలుకుల, డెందము తాపంబు గొంత డిందుపడియె నా
కుం దగ నయానయంబుల చందంబులు సెప్పుచుండు సౌజన్యనిధీ.

ఇందు కొంత తనకు చిత్తశాంతి అయినట్లు చెప్పెను కదా! అది వారి భాగమిచ్చుకొనుట కొప్పికొనుటనా? లేక విదురుని నీతివాక్యముల వినుచుండుట మాత్రముననా? భాగ మిచ్చుటకు సమ్మతించినచో, నింతవఱ కెచ్చటను తననోటను భాగమిచ్చెద

ననక, కొంత చిత్తశాంతి అయినదనియు, ఇంకను "నయూన యముల చందంబు చొప్ప" చెప్పుమనే కోరుచుండుటను, విదురుఁడింతవఱకును చెప్పినదానిలో తనకిష్టము, కానరామిని, దానితో తృప్తిలేక రాజనీతి బహువిధము లయ్యుండును అందు కొరతపెట్టి విదురుఁడు తమప్రతిపక్షమువారికి భాగమిచ్చి సంధి చేసికొనునట్టి నీతియే చెప్పుచున్నాఁడు' వాని శత్రువుల నెట్లయిన వంచించి, వారిసిరిహరించుటయే' రాజనీతి అని కర్ణ శకుని దుశ్శాసనులు చెప్పినట్టి చొప్ప ఎచ్చటను కానరానందున అట్టి మాట ఎచ్చటనయిన చెప్పునేమో అను ఆశచేత నట్లు కోరుట కావలెను. అట్టి అభిప్రాయము ఈపద్యమందలి " ఇందాక " "కొంత" "నయూనయంబుల చందంబు చొప్పు" అను పదముల వలన స్ఫురించును. లేక నీవు నయానయముల చందమును చెప్పుచుండుము అని కాలయాపనముకు మాత్రము కోరుటకాని అయి ఉండును.

56. ఆ. కమియుఁబండకుండ....

57. తే. మాలకరి పుష్పములు గోయు....

ఈ విదురుని వాక్యములను ప్రకృతమ
దుర్ఘటముగా నున్నది.

59. క. ఎదిరికిహితమును ప్రియమును...

60. క చెలిమియుఁ బగయు..

61. క. చెడిదముగఁ గ త్తి, గొడ్డటన్...

62. క. తనువున విఱిఁగిన యలుగులు...

ఈ పద్యములుకూడ పూర్వో
కానరావు కాని.

63 ఉ. అక్కట ధర్మనందనుని యాస్యము నం కొకనాఁడుకెందువ
లొక్కక్కడు లేదు నీ కొడుకు లొండొరుమీరి నికృష్టవాక్యముల్
పెక్కులు పెక్కు భంగులను బ్రేలుచునుండఁగ నీవు వానికిన్
గ్రుక్కక విఁదు నుండెదను రూపము నీకిఁక కాఁదవేశ్వరా.

అను నీపద్యములో ధర్మరాజకౌరవులయందు విశేషించి పల్కుల చందమును నిరూపించి చెప్పియుండుటను పైపద్యములలో సామాన్యముగా పల్కుల చందము నే చెప్పి, ఆ పలుకు లుచితములయి యుండనప్పుడు కార్యసిద్ధి కానేరదని సూచించి, ధర్మరాజు నొద్ద ననుచితపు పలుకు లేదనియు నీ కొడుకులయందే, నికృష్టవాక్యములు కానఁబడుచున్నవి కాన, ధర్మరాజు సంధిని కోరునుగాని, నీ కొడుకు లొప్పరనియు, దానికి నీవును కాదనక, ఊరకుందువు కాఁబట్టి సంధికాగని తాత్పర్యము.

64 ఆ. చేటు కాలమయినఁ జెట్టమాటలు నెటి
గాని తెరవునట్టి కర్జములను
దగవు లట్లతోఁచుఁ దగియెడు నవి యావి
మనమున నిశ్చయించు.

దు "నిశ్చయించు" అనుక్రియకు కర్త
అని అధ్యాహృతమగును.

నములనే

ధర్మ తనయు నుడికించితి దు

త్సుతులకును

వగలు మిగులకయున్నె.

లుతునట్టిదిరాయెద్యోది దాని కాతిగింపుము.

అను వీని వలన ధృతరాష్ట్రుఁడు తనయభిప్రాయమును తానే స్పష్ట పఱచుట కాన్పించుచున్నది.

88 క. జ్ఞాతుల పోరితమును గో వ్రాతము బాధితము విప్రవర్గము చనువున్
నాతుల గారింపమియును బ్రీతింజన నిచ్చు నతని పెంపాధ్వన్యపా.

ఈ పద్యముకు సరి అయిన అర్థము కానరాదు. కొందఱీ పద్యములో "జ్ఞాతులపూరితమ"ని దిద్దిచదువుదురు కొందరు "విప్రవర్గము చనువు" మంచిదనియును, కొందరు మంచిది కాదనియును చెప్పుదురు. ఏదో ఒకరీతిని మనము సరిపఱచుకొనవలయును. ఎట్లనగా, "జ్ఞాతుల పోరితము" అనగా వారితో విరోధము; "గోసంఘమును పీడించుట"; "బ్రాహ్మణుల యెడల చనువు" అనగా అనాదరము: స్త్రీలను గౌరవింకుండుట;" గారాపుపట్టి అని ప్రేమాస్పదమగు పుత్రునకు ప్రయోగముగలదు ఇవి లేకుండఁ జేయుచాని పెంపు (అతిశయము) ఒప్పును ఇందుకు సంస్కృతభారతములో నిశ్లోకములు

శ్లో. సంపన్నం గోషుసంభావ్యం (సంభావ్యం)బ్రాహ్మణే తపః సంభావ్యం చాపలం స్త్రీషు సంభావ్యం జ్ఞాతితోభయం.

బ్రాహ్మణే షుచయోశూరాః స్త్రీషు జ్ఞాతిషు గోషుచ వృంతాదివఫలం పక్వం ధృతరాష్ట్ర పతింతి తే.

ఈ శ్లోకము సముచిత తాత్పర్యము మనమునందుంచికొని, కొంతమార్పుతో సోమయాజిగారు చెప్పినట్లు కానఁబడుచున్నది

శ్రీ

శ్రీమహాభారతవిమర్శము

ఉద్యోగపర్వము, తృతీయాశ్వాసము.

ధర్మరాజు ఎల్లవారితోను పలుకుట.

3- 4 క. మనము జనార్దను పాలికి, జని కౌరవ సభకు నతని జనుమని ప్రార్థిం
చి మేలు బంధుహితగురు జనములతో రణము కాక సంప్రీతియగున్.

ఇందు ధర్మరాజు శ్రీకృష్ణులను ప్రార్థించుట సంధికొఱకే కదా! ఇంతకు ముందే విరటునగరమందుండగా శ్రీకృష్ణుల అనుమతిచే ద్రుపదపురోహితుని పంపియేయుండెను కదా! అతని వలననే కౌరవుల అభిప్రాయము తెలిసినది కదా! ఇట్లుండఁగా మఱల శ్రీకృష్ణులను పంపఁదలఁచుటకభిప్రాయమేమి? రాజనీతి ప్రకారము నాముకు ప్రయత్నింపక యుద్ధప్రారంభము చితముకాదని సంధికాదని తెలిసియును, వారిని గోరుట యిష్టముకాకున్నను, లోకనింద తమకు లేకుండుటకు దూతను పంపవలయునని శ్రీకృష్ణులు నిశ్చయించిన ప్రకారము, పురోహితుని పంపి, అతనివలన సంధికుదరదని తెలిసినను, దూరదృష్టియు, బుద్ధికుశలతయుఁ గల ధర్మరాజు మరల శ్రీకృష్ణుని పంపఁదలంచుటకభిప్రాయమిట్లయి ఉండవచ్చును. సంధికి కావలసిన వచనరచనలో నెల్లవారికంటె నెక్కుడు నైపుణిగలవాఁడగుటను, సంధి పొసఁగనప్పుడు సమయోచితముగ నితరోపాయములను

చేయుటకు శక్తియుఁ నేర్పును, స్వాతంత్ర్యమునుఁగల శ్రీకృష్ణుఁడు నయభయములను కూడ వారికి కనఁబఱచి, కార్యసంధానము చేసినచో చేయవచ్చునని ధర్మరాజు తలంచియుండును.

6 క. ఆపదఁ గడువం బెట్టఁగ, నోపి శుభం బైనదానినొడఁగూర్పఁగ మా
పుట్టువునకుఁ బాండుక్ష్మాపాలుఁడు నిన్నుఁ జూపి చనియె మహాత్మా.

ఇందు శ్రీకృష్ణుఁడు పాండవులకు గడువఁ బెట్టిన ఆపదయేది? ముందు రాఁబోవునదియా? గడచినదా? ఈ పుట్టువునకు అనుటవలన ఈ జన్మములో నంతటికిని అనియుకదా? అయినప్పుడు ముందు లాక్షాగృహదాహమందు శ్రీకృష్ణుఁడు తమను కాపాడుట లేదు కదా? అంతకంటె నెక్కుడాపద ఉన్నదా? అప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁ డెందు కుపేక్షించినాఁడు? విచారింపవలయు పాండవులకు వచ్చు నాపదలు పౌరుష నివర్త్యములయినవి; వారి పురుషకారము చేతనే నివర్తింపఁబడునని సకల జ్ఞాననిధియగు శ్రీకృష్ణుఁడు తెలిసియే అప్పు డుపేక్షించెను, కాని వీరియెడల నుపేక్షకాదు. కౌరవసభలో ద్రౌపదికి జరిగినమానభంగమహాపత్తును నితరసాధ్యమగుదానిని, తానే తొలగించి రక్షించినాఁడని అభిప్రాయము. "పాండుక్ష్మాపాలుఁడు నిన్నుఁ జూపిచనియె" ననఁగా; "తండ్రిలేనివారికి మేనమామయే శరణము" మను లోకన్యాయమును పట్టి, పాండురాజు చనిపోగా తమభారము వసుదేవుని కృత్యమంతయును వాసుదేవునిది అగుట ఉచితమని అట్లు చెప్పియుండును.

7 తే. సమయ మిది మిత్రకార్యంబు చక్కఁజేయ
నీకతంబున నే మవనీశుఁ డయిన యా

సుయోధనుతోఁడి పోరాటఁ దక్కి
యనుభవింతుము మా యంశ మగుధరిత్రి.

ఇందు "సమయమిది" అనఁగా నేమి? మిత్రకార్యము చక్కఁజేయుట యెట్లు? అనఁగా పూర్వము మేమరణ్యవాసములోనున్నప్పుడు బలభద్రాదులతో మమ్ముఁజూడ వచ్చి, ప్రసంగములో నప్పుడే కౌరవుల సంహరించి మాకు రాజ్యమిచ్చెద నని నీవుచెప్పఁగా, ఇప్పుడే యట్లు చేసినచో నాకు సత్యభంగ మగును కాన నట్లు కాకుండ ద్యూతసమయము తీఱిన పిమ్మట నీయనుగ్రహముకు సమయమని చెప్పియుంటిని. ఆసమయ మిది వచ్చినదని అభిప్రాయము. "మిత్రకార్యంబుఁ జక్కఁ జేయుట; పోరాటలేక మాభాగము మాకు వచ్చునట్లు సంధిఁ జేయుట సుఖముగాన, నదిచక్కఁజేయుట. ఈపక్షములో "మా యంశమగు ధరిత్రి" అనుటను సంధిలో మాభాగము మాత్రమే మాకువచ్చును, అయినను అది సుఖలబ్ధము కావున, చక్కఁ జేయుట అగును; లేక సంధికానప్పుడు యుద్ధములో మమ్ముఁ గెలిపించి యా పద్రాజ్యమును మాకుఁదెచ్చుట. "అవినీతుఁడైన యాసుయోధనుతోడి పోరాటఁదక్కి" అనుటలో మొదటి పక్షములో యుద్ధములేక సంధిలో సగమైనను, "పోరు లేకఁ బుక్కెడు" అను న్యాయమున నదియె లెస్స. కాక యుద్ధమయి నప్పుడు వారందరు నశింప ధరిత్రి అంతయు మా యంశమే అగును. అప్పుడును అవినీతులగు వారందరు నశించుటచే మఱి పోరాట అనగా కలహములు లేక నిష్కంటకముగా ననుభవింతుము. నీకెట్లుచితమని తోఁచునో అట్లు చేయవలయునని తాత్పర్యము.

8 వ. నీకు మేము ప్రద్యుమ్నాది కుమారులతోడి వారము మమ్ము దురితం
బులు పొరయకుండ నరసి రక్షింపుము.

మేము నీకు ప్రద్యుమ్నాదులువలె రక్షణీయులము. మాకెట్టి యాపదలు లేకుండు నటులననియు, లేక బంధుహింస వలని దురితంబులు లేకుండగ రక్షింపుము. పుత్రులు తండ్రులను కోరుటయేకాని, ఉచితానుచితముల నరసి వారి కోరికల నెఱవేర్చుభారము తండ్రులదియే కావున, మేమును అట్లే కోరుట మాత్రమెకాని, దాని యౌచిత్యమాలోచించి, చేయు భారము నీదేయని తాత్పర్యము.

15 తే. క్షత్రధర్మ మింత కష్ట మగుగా పర
ధర్మమాచరింపఁ దగ దటండ్రు
గాన శస్త్రజీవికయు తగి యున్న ద
నైనవంశజాల మభిమతము.

క్షత్ర ధర్మమనఁగా, విజయోపార్జనము; అది హింసా రూపమగుటను కష్టము. ఇచట హింసారూపమగు స్వధర్మ ముచితమా? పరధర్మావలంబన మచితమా? అని విచారించి "స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః" అను ప్రమాణ వచన ప్రకారము హింసా హింసలలో నహింస ఉత్తమమయ్యె ను, క్షత్రియులకు హింస, స్వధర్మ మగుట విశేషవిధి ప్రాప్తము కావున, అదియే క్షత్రియులమగు మాకు ఉచితమయ్యెను, అట్టి హింస ఇతర విషయమయినచో నుచితముగాని తమ వంశ హాని అయినచో నదియే విశేషవిధిని అధర్మమగునని చర్చించి నాడు. ఇచట సామాన్య విశేషభావ మాలోచింపనగును, అ హింస పరమధర్మమా? స్వధర్మము పరమధర్మమా? "మా

హింస్యాత్సర్వభూతాని" అనుశాస్త్రము "గామాలభేత". అనెడు విశేష శాస్త్రముచేత పరాహతమగుటను, అహింస, సామాన్య ధర్మము, స్వధర్మము విశేషధర్మము కావచ్చును. అయినను వంశనాశనము హింసలలో విశేషమగుటను విశేషశాస్త్ర నిషిద్ధమని తాత్పర్యము.

21 చ. పగయడఁగించు టెంతయు శుభం బది లెస్స యడంగునే పగం
బగవఁగఁ గొన్న మాఁ గ్కానక పల్కక యుండఁగవచ్చునే కడుం
దెగ మొదలెత్తి పోవఁ బగఁ దీర్పక యుండినఁ గ్రౌర్యమొందునే
మిగులవలంచినం బగకు మేలిమి లేదు ధ్రువంబు కేశవా

21 ఉ. కావున శాంతిఁ బొందుటయ కర్జము దా నది యట్టులుండె శ్రీ
గావలెనంచుఁ గోరితము గామియుఁ గోరెద మెల్లసొమ్ములుం
బోవుటయుం గులక్షయము పుట్టుటయున్ వెలిగాఁగ నొండుమై
నేవిధినైనఁ జక్కఁ బడు టెంతయు నొప్పు జుమీ జనార్దనా.

పై పద్యములో నహింసకంటె స్వధర్మమే యెక్కుడని నిరూపించి, యీపద్యము లోహింసా హింసలలో హింసయే స్వధర్మమైనప్పుడు అది యెక్కుడైనను, హింసా సాధ్యముసిరియే కదా! దానికై కులక్షయకరమగు క్రూరకర్మకంటె నొండునుపాయమున, ఆసిరి లభించునపుడు హింసకంటె నదియే విశేషించును. క్షత్రధర్మము అయాచితము కాని హింసయే కావలెనని కాదు; కావున నట్టియుపాయాంతరమున మాస్వధర్మమగు అయాచితమునకు భంగము లేకుండునటుల సామాదులలో నొకటొండు నుపాయముచేత కార్యము సాధింపవలయునని తాత్పర్యము. సామాదులుకూడ రాజనీతికి విరుద్ధములు కావు. విశేషించి యుద్ధోపాయము కంటె ముందు సామాదులచేతనే కార్య

ము సాధించుకొనుట యుచితముకదా! ఈరెండు పద్యముల సముదితార్థ మాలోచింపగా, తమకు వారు కలుగఁజేసిన [illegible] ములనుఁ గలిగినదిపగ. దాని నడగించుట ఉచితము. అదియును యుద్ధముచేసి వారిని చంపుటవలనను, లేక శాంతినొందుటవలనను కలుగఁగలదు. ఈరెంటిలో నెద్దానివలన పగనుడిగింపవలయుననఁగా, యుద్ధమున్నుపగయే కావున, బగవలనఁబగదీర్చుకొనఁ బ్రయత్నముకంటె క్షాత్రములో హింసకంటె సామాదులెట్లు విశేషములో పగనుడిగించు నుపాయములలో యుద్ధముకంటె శాంతియే విశేషధర్మమను తాత్పర్యములో, క్షత్రధర్మముకు విరోధములేకుండగ సామాదులచే మాభాగము మాకు లభించినచో మేము శాంతివలనఁ బగనుడిగి సుఖమున నుందుమని తాత్పర్యము.

23 మనమునఁ బక్షపాతగతిమాదెస మానుము.

ఇందు మేము నీకా శ్రితులమని మా యందు పక్షపాతమును విడిచి మా రెండు పక్షముల వారికిని ధర్మము నీతి, హితము, పెంపును కలుగునట్లును, విదురాదులకు సమ్మతము అగునట్లును, అనఁగా సంధిలో మా భాగములు మాకు అగునట్లు అయినచో నన్నియు సిద్ధించునని తాత్పర్యము. యుద్ధసహాయులగు రాజు లెల్లరు వినుచుండ పరుషముగాఁ బలుకుట వారికందఱికిని భయప్రదర్శ నార్థమై యుండును. నీతిజ్ఞులగు వారు. నీ నయ వాక్యముల చేతను, అవినీతులు భయ వాక్యములచేతను, సంధికి సమ్మతింతురని దూరాభి ప్రాయము.

3-24 ప. తగవులఁ బోకలు.

నీవు సంధివిఘటనము చేసినావను నిందల పాలుకాకుము. దీనికే "తగవుప బోక "అని పాఠాంతరము. అప్పుడు ఆ రాజు తగుమార్గమున రాక, అని అర్థము. ఆనిందసుయోధనుని యందే యుండనిమ్ము.

25 మ. సుతుండవాండై వినయంబు నే కొనక...

ఇందు ధృతరాష్ట్రుండును, కుమారునట్టి వాండే అయి న్యాయమును చెప్పక ఊరకున్నచో సంధికాదని తెగపడక మన ధర్మస్థితి లోకమంతటను ప్రకాశమగు నంత వఱకును అనంగా మనమే త్వరపడి సంధి విఘటనము చేసికొని తెంపుచేసి నామమునింద మనకు లేకుండంగాం జేయుము అని "వేగ తెగంబాఱక" అనుటవలన "తెంపుసేయు నెడలో కంబెల్ల మెచ్చున్ "అనుటవలనను తెలియుచున్నది. శక్యమగునంత సహించి సంధికే ప్రయత్నించి, తా నప్పుడు యుద్ధమునకు తెగపడినను లోకము మెచ్చును. అట్లైనచో నామనము నిశ్చింతమయి యుండును.

26 ఆ. ఇన్ని సంకటముల నింతయు నిభ్యంగి...

మీంది వానిలో యుద్ధము వలదని కాన్పించుచున్నది. ఈ పద్యములో నీవుచేయందలచినదే నాకు ప్రియమని కాన్పించుచున్నది. ఇందువలన పరస్పర విరోధమును శంకింపరాదు. ఇంత వఱకును తమకు కలిగియున్న మనోవ్యథను తెలిపి, రోగి తన బాధను తెలిపి దానిని తీర్చుమని వైద్యుని కోరుటయే కాని, యెట్లు తీర్పవలయునో ఆభారము వైద్యునిదే అయినట్లు మామనోవ్యథనుకూడ నెట్లు తీర్పవలయునో ఆ భారము నీదేకావున నీవెట్లుచేసినను నాకది సమ్మతమే అని తాత్పర్యము. రోగి రుచ్యమయిన మందువలన తన రోగబాధ తీఱుటను గోరుటలో నేను